

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dynastieke strategieën en familiedynamiek: Elizabeth Stuarts streven naar het herstel van de Palts-dynastie (1621-1662)

Klundert, Noa van de

Citation

Klundert, N. van de. (2023). *Dynastieke strategieën en familiedynamiek: Elizabeth Stuarts streven naar het herstel van de Palts-dynastie (1621-1662)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3713854>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Dynastieke strategieën en familiedynamiek: Elizabeth Stuarts streven naar het herstel van de Palts-dynastie (1621-1662)

Een onderzoek naar hoe Elizabeth Stuart de machtspositie van de Palts-dynastie heeft geprobeerd te herstellen tijdens haar ballingschap vanaf 1621 en welke invloed de familiedynamiek heeft gehad op de uitkomst van deze inspanningen.

Noa van de Klundert
2333317
Universiteit Leiden - MA Thesis
History - Europe 1000-1800
Begeleid door Dr. J.A. van der Steen
20 ECTS
17.885 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	3
De Dertigjarige Oorlog.....	4
Ballingschap in Den Haag.....	5
Geschiedschrijving - Dynastieën in vroegmodern Europa.....	7
Geschiedschrijving - Nadruk op individuele leden van de Palts-dynastie.....	9
Rol van vrouwen in het politieke discours.....	10
Correspondentie en memoires als bronmateriaal.....	10
Hoofdstukindeling.....	11
1. Netwerk en militaire acties	13
Ballingschap in Den Haag.....	13
Bondgenoten.....	15
Militaire acties.....	18
Verlies.....	21
De dood van Frederik.....	24
2. Gehoorzaamheid	27
Conceptualisering gehoorzaamheid.....	27
Militaire opleidingen - Karel Lodewijk, Rupert en Maurits.....	28
De kracht van huwelijken.....	38
Erfopvolging - Karel Lodewijk.....	40
Een strategisch huwelijk - Henriette Maria.....	41
Een veelbelovende toekomst - Sophia.....	42
3. Schandalen	45
Conceptualisering schandalen.....	45
Mislukte huwelijksplannen - Elisabeth.....	46
De hoop op een huwelijkspartner - Louise Hollandine (Deel 1).....	49
De bekering tot het katholicisme - Eduard.....	50
Een moord als schending van de gedragsnormen - Philip.....	53
De tweede bekering tot het katholicisme - Louise Hollandine (Deel 2).....	54
Het einde van de strategieën van Elizabeth Stuart.....	57
Conclusie	59
Bibliografie	61

Inleiding

Ik smeeek u met grote genegenheid om door te gaan met uw goede en oprechte intenties jegens mij en alles wat u op enige manier in staat acht bij te dragen aan het welzijn van mijn kinderen en het herstellen van het Keurvorstelijk Huis van de Palts, waarvan zij de nakomelingen zijn.¹

Op 17 december 1632 richtte Elizabeth Stuart, slechts drie weken na het overlijden van haar echtgenoot Frederik V van de Palts, deze brief tot de Duitse landgraaf Willem V van Hessen-Kassel. De brief was niet de eerste in haar reeks, aangezien Elizabeth al geruime tijd haar correspondentie gebruikte om een uitgebreid netwerk te vormen, bondgenoten te verzamelen en strategieën te bewerkstelligen. Op het moment dat Elizabeth bovenstaande brief schreef, verbleef zij al enkele jaren in ballingschap in Den Haag. De Palts-dynastie was zwaar getroffen door het religieuze en militaire conflict van de Dertigjarige Oorlog, dat had geleid tot het verlies van al hun materiële bezittingen en grondgebieden in het Heilig Roomse Rijk. In de periode die volgde, streefde Elizabeth naar het herstel van de dynastie. Ze hanteerde verschillende strategieën om dit herstel te bewerkstelligen, waarbij haar kinderen een cruciale rol speelden. Niet alle leden van de familie deelden echter dezelfde mate van toewijding aan Elizabeths streven naar samenwerking ten behoeve van het dynastieke herstel. Dit resulteerde in verdeeldheid binnen de familie, die de stabiliteit ondermijnde en zelfs tot schandalen leidde, terwijl reputatie en status juist van groot belang waren voor het vormgeven van een dynastie. Dit onderzoek tracht te beantwoorden hoe Elizabeth Stuart de machtspositie van de Palts-dynastie heeft geprobeerd te herstellen tijdens haar ballingschap vanaf 1621 en welke invloed de familiedynamiek heeft gehad op de uitkomst van deze inspanningen.

¹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Willem V van Hessen-Kassel, 17 december 1632. In: Nadine Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia II* (Oxford 2011) 147: "Pour le soulagement de laquelle ie vous prie tres affectueusement de continuer en vos bonnes et sincères intentions enuers moy, et de favoriser de vostre bon Conseil, aduis et assistance en toutes occasions, tout ce que vous vous estimerez pouvoir aucunement servir au bien de mes Enfants et au rétablissement dela Maison Electorale Palatine, dont ils sont issus."

De Dertigjarige Oorlog

De aanvang van de dynastieke crisis vond in 1619 plaats, toen Elizabeth en Frederik in conflict waren gekomen met de Heilig Roomse keizer. Het Boheemse volk had dat jaar het koningschap van Bohemen aan Elizabeth en Frederik aangeboden. Bohemen was destijds een keurvorstendom binnen het Heilig Roomse Rijk, een complexe politieke en territoriale entiteit die bestond uit een veelvoud van vorstendommen, graafschappen, steden en andere territoria verspreid over Europa. Het Heilig Roomse Rijk had geen centraal georganiseerde regering, maar werd geleid door een keizer die werd gekozen door een selecte groep van keurvorsten. Dit keurvorstensysteem was bedoeld om een evenwicht van macht te handhaven tussen verschillende territoria binnen het rijk. In de zeventiende eeuw bestond deze groep doorgaans uit zeven keurvorsten, elk met verschillende belangen en invloedssferen. Een van die zeven keurvorsten was Frederik V, de keurvorst van de Palts.²

Vanaf 1619 was de katholieke Ferdinand II tot keizer van het Heilig Roomse Rijk gekozen en bekleedde tevens het koningschap van Bohemen. Gedurende deze periode woedde binnen het rijk sterke religieuze spanningen tussen aanhangers van het katholicisme en aanhangers van het protestantisme. Ferdinand II was vastbesloten om het katholicisme te herstellen in gebieden waar het protestantisme zich had verspreid. Aangezien een aanzienlijk deel van de Boheemse bevolking protestants was, had dit geleid tot toenemende religieuze spanningen binnen Bohemen.³ Deze spanningen kwamen tot uitbarsting tijdens de Defenestratie van Praag in 1618, waarbij protestantse edelen twee Habsburgse katholieke afgezanten uit het raam van de Praagse Burcht hadden geduwd. Deze gebeurtenis markeerde het begin van de Boheemse Opstand. In de nasleep daarvan verwierpen Boheemse edelen het katholieke gezag van Ferdinand II en boden een jaar later de troon aan Elizabeth en Frederik aan. Dit wordt in de geschiedschrijving vaak aangehaald als het begin van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), een van de meest verwoestende religieuze en territoriale conflicten in de Europese geschiedenis.⁴

De keuze van het Boheemse volk was strategisch. Elizabeth, als dochter van de Engelse koning, en Frederik, die de positie van keurvorst van de Palts bekleedde, speelden een cruciale rol in het vormen van een krachtig protestants front tijdens deze beginperiode van religieuze spanningen. De keuze voor Frederik als koning was bijzonder tactisch,

² Dick Harrison (Ger Meesters, vertaler), *De Dertigjarige Oorlog: de allereerste wereldoorlog 1618-1648* (Utrecht 2018) 101.

³ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 101.

⁴ Ibidem, 90.

aangezien hij werd beschouwd als een essentieel figuur in de protestantse tegenstand tegen de katholieke contrareformatie die werd nagestreefd door de keizer. Het gebied van de Palts bevond zich onder de vele Duitse vorstendommen, die officieel ondergeschikt waren aan de keizerlijke autoriteit. Door de godsdienststrijd die sinds het begin van de zestiende eeuw woedde hadden steeds meer protestantse vorstendommen zich echter verzet tegen de keizer. De grootvader van Frederik V was de eerste keurvorst geweest die zich openbaar had bekeerd in 1561, waarna zijn vader in 1608 de Evangelische Unie had opgericht ter bescherming van het protestantisme.⁵ Het keurvorstendom van de Palts stond daardoor bekend als een machtige protestantse speler, en Frederik V had deze lijn voortgezet nadat hij in 1610 zijn vader als keurvorst van de Palts had opgevolgd.⁶

De beslissing van Frederik en Elizabeth om de Boheemse troon te aanvaarden bracht hen in direct conflict met Ferdinand II, die beseftte dat hij snel militaire acties moest ondernemen om geen protestants overwicht te krijgen binnen het rijk.⁷ In 1620, slechts een jaar na de inhuldiging van Frederik en Elizabeth als koning en koningin van Bohemen, werd hun leger verslagen door de keizerlijke troepen in de Slag bij de Witte Berg. Deze nederlaag betekende niet alleen het einde van hun heerschappij over Bohemen, maar enkele maanden later nam het keizerlijke leger ook de Palts in. Hierdoor werden Frederik en Elizabeth gedwongen te vluchten en in ballingschap te gaan.⁸

Vanwege familiebanden met de Oranjes zochten ze hun toevlucht in de Republiek, waar ze door Maurits van Oranje werden verwelkomd in een gemeubileerde residentie in Den Haag.⁹ Elizabeth en Frederik bevonden zich vanaf dit moment in een ernstige dynastieke crisis. Beroofd van hun titels, land en bezittingen ondernamen ze vanuit deze veilige haven diverse pogingen om dit te herstellen en zo de continuïteit van hun dynastie te waarborgen.

Ballingschap in Den Haag

In het vroege stadium van hun ballingschap legden Elizabeth en Frederik zich voornamelijk toe op militaire strategieën. In de historiografie is er aanzienlijke aandacht besteed aan de rol van Frederik in de militaire acties, terwijl Elizabeths betrokkenheid onderbelicht bleef.¹⁰

⁵ Tryntje Helfferich, *The Thirty Years War, a documentary history* (Indianapolis 2009) 171; Joachim Whaley, *Germany and the Holy Roman Empire: From Maximilian I to the peace of Westphalia, 1493-1648* 1 (Oxford 2011) 351.

⁶ Whaley, *Germany and the Holy Roman Empire*, 351.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 109.

⁹ Nadine Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts* (Oxford 2021) 188.

¹⁰ Bijvoorbeeld: Helfferich, *The Thirty Years War*; Whaley, *Germany and the Holy Roman Empire*.

Elizabeth diende echter als een belangrijke spil in deze operaties. Ze bracht het grootste deel van deze periode door in Den Haag, waar ze actief correspondeerde. Via haar brieven probeerde ze een uitgebreid netwerk op te bouwen en relaties te smeden met diverse protestantse prinses, gezanten, diplomaten en militaire leiders uit Engeland, Schotland, Denemarken, Zweden en andere regio's. Haar doel was om een verenigd protestants front te creëren tegen de keizer en hen te overtuigen om haar familie te steunen in hun strijd. Dankzij deze briefwisseling bleef ze goed op de hoogte van politieke en diplomatieke ontwikkelingen en kon ze hun zaak prominent in de schijnwerpers houden. Haar voornaamste adviseur was de Engelse diplomaat Thomas Roe, met wie ze regelmatig correspondeerde. Tegelijkertijd reisde Frederik als militair door heel Europa om troepen te werven en een leger samen te stellen.

In 1632 onderging de situatie een ingrijpende verandering met het overlijden van Frederik. Tot aan zijn dood waren de dynastieke strategieën vooral geënt op zijn militaire activiteiten. Het overlijden van Frederik legde Elizabeth de complexe taak op om het leiderschap op zich te nemen en nieuwe strategische benaderingen te ontwikkelen om de dynastie te herstellen. Elizabeth en Frederik hadden dertien kinderen gekregen, waarvan de oudsten inmiddels volwassen waren. Dit gaf Elizabeth de mogelijkheid om hen strategisch in te zetten via militaire functies en huwelijken. Ze verwachtte actieve betrokkenheid van haar kinderen bij het bevorderen van de politieke status van de familie. Ze werden opgevoed met het idee dat het welzijn van de familie boven individuele ambities ging. Deze praktijk was veelvoorkomend binnen dynastieën in vroegmodern Europa, waarbij de dynastieke identiteit, zoals geanalyseerd door historicus Liesbeth Geervers, gestalte kreeg door middel van 'het familiedoel', opgesteld en gehandhaafd door het familiehoofd.¹¹ Hierbij werd grote waarde gehecht aan het handhaven van de prestige van de dynastie en trachtte daarom de kinderen een gevoel van dynastieke verplichting bij te brengen. Dit gebeurde voornamelijk door hen te onderwijzen in tradities, routines en gevestigde gedragsnormen.¹² Ondanks de zorgvuldige plannen van Elizabeth, bleken niet al haar kinderen gehoorzaam aan haar leiding of in staat om aan haar verwachtingen te voldoen. Haar oudste dochter, Elisabeth, bijvoorbeeld, schreef over de vele verantwoordelijkheden die ze kreeg opgelegd door haar moeder:

¹¹ Liesbeth Geervers en Marini Mirella, 'Aristocracy, Dynasty and Identity in Early Modern Europe, 1520–1700', *Ibidem* eds., *Dynastic Identity in Early Modern Europe* (Londen 2015) 1–22, aldaar 6.

¹² *Ibidem*.

Soms drukken de belangen van mijn familie, die ik niet mag verwaarlozen, en de gesprekken en aangename verplichtingen die ik niet kan ontlopen, deze zwakke geest van mij met ergernis of vermoeidheid.¹³

Niet alleen haar oudste dochter, maar ook andere kinderen van Elizabeth vertoonden een opstandige houding en nalatigheid, wat leidde tot meerdere schandalen binnen de dynastie. Zo mislukten veel van Elizabeth haar huwelijksplannen voor haar kinderen, vonden er binnen het gezin bekeringen tot het katholicisme plaats en leidde een moord er zelfs toe dat Elizabeth een van haar kinderen niet meer erkende. Dit verzwakte de dynastie, waardoor het steeds moeilijker werd voor Elizabeth om de dynastieke belangen te beschermen. Sommige kinderen daarentegen gehoorzaamden hun moeder en volgden nauwgezet de verwachtingen die aan hen werden gesteld. Dit illustreert de complexe dynamiek tussen dynastieke ambities en de familiestructuur van een dynastie.

Geschiedschrijving - Dynastieën in vroegmodern Europa

In de historiografie van dynastieën in vroegmodern Europa is er aanzienlijke aandacht besteed aan hun rol binnen het bredere kader van de Europese macro-politiek. In deze periode was politieke macht in Europa grotendeels geworteld in successieconflicten tussen dynastieën, zoals uiteengezet door historicus Daniel Nexon. Deze dynastieën streefden voortdurend naar territoriale uitbreiding en handhaving van hun heerschappij.¹⁴ Historicus Vivek Sharma benadrukte eveneens de voortdurende aanspraken op diverse heerlijkheden en vorstendommen, wat vaak resulteerde in conflicterende aanspraken tussen dynastieën. Sharma betoogde dat dit leidde tot een complex netwerk van onderhandelingen, oorlogen en intriges, waarbij dynastieën trachtten hun invloedssfeer uit te breiden en dynastieke hegemonie over Europa te vestigen.¹⁵ Een andere prominente benadering binnen de historiografie richt zich op het concept van een dynastie als een verticaal continuüm, waarin erfopvolging een centrale rol speelt, en beoogt de evolutie van dynastieën gedurende

¹³ Geciteerd in: Elizabeth Godfrey, *A Sister of Prince Rupert: Elizabeth Princess Palatine And Abbess Of Herford* (1909) 131. Godfrey heeft de bronnen herschreven in modern Engels: "Sometimes the interests of my family which I ought not to neglect, sometimes conversations and complaisances which I cannot avoid, lower this weak mind of mine with vexation or weariness."

¹⁴ Daniel Nexon, *The struggle for power in early modern Europe* (Princeton 2009) 6.

¹⁵ Vivek Sharma, *The impact of institutions on conflict and cooperation in early modern Europe* (New York 2005) 23.

meerdere eeuwen in de context van de Europese macro-politiek te analyseren.¹⁶ Deze benadering stelt historici in staat om politieke machtsverschuivingen en institutionele ontwikkelingen op een diepgaande manier te analyseren en te begrijpen.

Opvallend is echter het gebrek aan aandacht binnen de historiografie voor de interne dynamiek van dynastieën, oftewel de benadering van dynastieën op microniveau. Een recent werk dat hier meer de nadruk op legt is het onderzoek van Liesbeth Geevers en Marini Mirella, waarbij zij zich richten op de dynastieke identiteiten van verschillende Europese aristocratische families, waaronder de Nassaus in de Republiek, de Guises-Lorraine in Frankrijk en de Farnese in Italië. Binnen dit werk ligt de nadruk voornamelijk op de ambities en aspiraties van het familiehoofd, waarmee het onderzoek een individuele benadering hanteert.¹⁷

Historicus Wolfgang Weber benadrukt echter dat de interne dynamiek van dynastieën beschouwd moet worden als een familie-eenheid, waarbij loyaliteit aan het familiehoofd als beheerder van het bezit van essentieel belang is. Weber definieert dit als volgt:

Vanuit typologisch-theoretisch oogpunt is een 'dynastie' een geoptimaliseerde verschijningsvorm van de familie, die wordt gekenmerkt door een verhoogde identiteit (en dus een verhoogde afbakening naar buiten toe), expliciet gemeenschappelijke (aan de individuele beschikking van familieleden onttrokken) eigendommen (goederen, rangen, rechten, ambten), bewust gecontroleerde huwelijken en erfenissen in het belang van een onverminderde overdracht van bezittingen of een maximale uitbreiding van eigendom, en dus, in de regel, een verhoogde historische continuïteit.¹⁸

Het idee dat dynastieën fungeerden als een geoptimaliseerde vorm van familiale organisatie wordt ondersteund in het recente werk van historicus Liesbeth Geevers. Daarin stelt zij dat dynastieën vaak gebruikmaakten van machtsdeling binnen hun familie om stabiliteit en

¹⁶ Bijvoorbeeld: Jørgen Møller, Anders Sundell en Andrej Kokkonen, *The Politics of Succession: Forging Stable Monarchies in Europe, AD 1000-1800* (Oxford 2022).

¹⁷ Geevers en Mirella, 'Aristocracy, Dynasty and Identity'.

¹⁸ Wolfgang Weber, 'Dynastiesicherung und Staatsbildung. Die Entfaltung des frühmodernen Fürstenstaats', Ibidem eds., *Der Fürst. Ideen und Wirklichkeiten in der europäischen Geschichte* (Keulen 1998) 91-128, aldaar 95: "Typologisch-theoretisch betrachtet handelt es sich bei 'Dynastie' um eine optimierte Erscheinungsform der Familie, die sich durch erhöhte Identität (und damit verstärkte Abgrenzung nach außen), ausdrücklich gemeinsam genutzten (individueller Verfügung durch Familienmitglieder entzogenen) Besitz (Güter, Ränge, Rechte, Ämter), im Interesse ungeschmälerter Besitzweitergabe bzw. maximaler Besitzerweiterung bewußt gesteuerte Heirat und Vererbung sowie daher in der Regel gesteigerte historische Kontinuität auszeichnet."

continuïteit te waarborgen. Verschillende familieleden kregen specifieke taken en verantwoordelijkheden toegewezen om de kracht van de dynastie te vergroten. Hierdoor konden dynastieën zichzelf handhaven en hun positie versterken in de loop van de geschiedenis. Wanneer deze gemeenschappelijke belangen niet door de gehele familie werden nageleefd, kon dit de dynastie verzwakken en schade aanrichten.¹⁹

Geschiedschrijving - Nadruk op individuele leden van de Palts-dynastie

De individuele benadering in de historiografie van dynastieën in vroegmodern Europa is eveneens terug te zien bij onderzoeken naar de Palts-dynastie. Zo zijn de memoires van Sophia, de jongste dochter van Elizabeth en Frederik, gepubliceerd, waarin haar opvoeding en haar rol in het Europese politieke landschap worden belicht.²⁰ In 1909 publiceerde historicus Elizabeth Godfrey een werk waarin zij de correspondentie van de oudste dochter, Elisabeth, heeft uitgegeven.²¹ Bovendien zijn er meerdere publicaties gewijd aan de zonen van Elizabeth.²² De meeste individuele studies zijn echter gewijd aan Elizabeth Stuart zelf, waarbij de biografie van Mary Ann Everett-Green uit 1855 wordt beschouwd als een pionierswerk. Niettemin was het werk van Everett-Green gebaseerd op beperkte bronnen en schetste het beeld van Elizabeth als de charmante vrouw van Frederik die zich voornamelijk bezighield met culturele activiteiten.²³ Een doorslaggevende bijdrage aan het onderzoek naar Elizabeth Stuart kwam van historicus Nadine Akkerman, die in twee bundels getiteld *The Correspondence of Elizabeth Stuart* alle correspondentie heeft gepubliceerd die betrekking heeft op Elizabeth in de periode 1603 tot 1642.²⁴ Deze twee bundels hebben aanzienlijke hoeveelheden nieuw bronmateriaal toegankelijk gemaakt, wat van onschatbare waarde is geweest voor het onderzoek naar dynastieën in vroegmodern Europa. Op basis van deze uitgebreide correspondentie heeft Akkerman later een biografie over Elizabeth Stuart geschreven, waarin wordt ingegaan op zowel haar politieke betrokkenheid als haar daadkrachtige karakter.²⁵ Hoewel deze biografie al aanzienlijk dieper inzicht biedt in het

¹⁹ Liesbeth Geevers, 'Building Dynasties, Shaping States: Dynasty and State Formation in Early Modern Europe', Liesbeth Geevers en Harald Gustafsson eds., *Dynasties and the state formation in Early Europe* (Amsterdam 2023) 7-24, aldaar 10.

²⁰ H. Forester (red.), *Memoirs of Sophia, Electress of Hanover (1630-1680)* (London 1888).

²¹ Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*.

²² Bijvoorbeeld: Eliot Warburton, *Memoirs of Prince Rupert and the Cavaliers; including their Private Correspondence* (1849); Ian Roy, 'Maurice, prince palatine of the Rhine (1621–1652), royalist army officer and naval officer', *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford 2004).

²³ Mary Anne Everett-Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia* (Londen 1909).

²⁴ Nadine Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia I* (Oxford 2011); Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart II*.

²⁵ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*.

leven van Elizabeth en haar politieke invloed, blijven haar dynastieke strategieën tijdens haar ballingschap grotendeels onderbelicht, worden haar acties niet in verband gebracht met haar kinderen en wordt er geen aandacht besteed aan hoe zij hen als een cruciale troef beschouwde voor het herstel van de dynastie. Al met al ontbreekt er een begrip van de familiale organisatie van de dynastie. Dit onderzoek tracht deze lacune op te vullen door deze individuele werken met elkaar te bundelen en concentreert zich daarmee op de familiestructuur van de Palts-dynastie, waarbij de invloed van psychosociale aspecten op de stabiliteit en continuïteit van de dynastie wordt onderzocht.

Rol van vrouwen in het politieke discours

Dit onderzoek, dat zich focust op Elizabeths politieke invloed en later haar rol als familiehoofd, kan bijdragen aan de groeiende interesse binnen de geschiedwetenschap naar de rol van vrouwen in het politieke discours van vroegmodern Europa. Een relevante studie is afkomstig van historicus Clarissa Campbell Orr, die benadrukte dat vrouwen vaak informele invloed uitoefenden, zelfs als ze formeel geen politieke macht bezaten.²⁶ Daarnaast richtte historicus Allison Levy zich op het fenomeen van weduwschap en regentschap, waarbij koninginnen na de dood van hun echtgenoot formeel aanzienlijke politieke macht kregen.²⁷ Een ander cruciaal element in de politieke activiteiten van vrouwen was hun betrokkenheid bij dynastieke netwerken, zoals onderzocht door historici als Katrin Keller en Theresa Earenflight. Vrouwen konden macht ontlenen aan zowel hun eigen familie als de familie van hun echtgenoot, waardoor ze als bemiddelaars konden fungeren en steun konden verwerven van beide zijden.²⁸ De groeiende interesse in de geschiedwetenschap over vrouwen in de politiek van vroegmodern Europa leidt tot een dieper begrip van hun bijdragen aan politieke gebeurtenissen en de complexe aard van macht en invloed in vroegmodern Europa.

Correspondentie en memoires als bronmateriaal

In dit onderzoek zullen hoofdzakelijk correspondentie en memoires als bronnen worden gebruikt om Elizabeths strategieën en de familiedynamiek te analyseren. Het gebruik van dergelijke historische documenten in onderzoek brengt doorgaans verschillende uitdagingen

²⁶ Clarissa Campbell Orr, *Queenship in Europe 1660-1815. The role of the consort* (Cambridge 2004) 9.

²⁷ Allison Levy, *Widowhood and visual culture in early modern Europe* (Oxford 2003).

²⁸ Theresa Earenflight, 'Without the persona of the prince: Kings, queens and the idea of monarchy in late medieval Europe', *Gender & History*, 19 (1) (2007) 1-21, aldaar 11; Katrin Keller, 'Frauen und dynastische Herrschaft', Bettina Braun, Katrin Keller and Matthias Schnettger, *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit* (Vienna 2016).

met zich mee. In de eerste plaats vormt de eenzijdigheid van correspondentie een obstakel voor historisch onderzoek, aangezien brieven meestal op verschillende locaties bewaard zijn gebleven, tenzij er reproducties zijn gemaakt. Daarnaast moet er rekening gehouden worden met de subjectiviteit binnen correspondentie. Volgens historicus Henk Nellen zijn brieven subjectief van aard en weerspiegelen ze de emoties van de auteurs, waardoor een diepgaand begrip van de context van cruciaal belang is. Het is volgens Nellen noodzakelijk om politieke, sociale en persoonlijke factoren in overweging te nemen bij het analyseren van deze bronnen. Bovendien moet er rekening worden gehouden met zelfcensuur; in brieven werd vaak bepaalde informatie vermeden om te voorkomen dat ze in verkeerde handen zouden vallen, waarbij de informatie mondeling met de brief werd overgedragen. Daarom vereist het lezen van deze bronnen enige mate van interpretatie of vervolgonderzoek.²⁹ Historicus Marijke van Faassen hanteert een vergelijkbare benadering bij het gebruik van memoires als historische bronnen. Zij wijst erop dat memoires sterk beïnvloed kunnen worden door de subjectiviteit en persoonlijke interpretatie van de auteur. Zo zijn memoires doorgaans gebaseerd op emoties.³⁰ In veel historisch onderzoek is deze subjectiviteit een uitdaging, aangezien dit van invloed kan zijn op de nauwkeurigheid van de weergave van gebeurtenissen. Niettemin, in het specifieke kader van dit onderzoek, dat de familiestructuur van de dynastie centraal stelt, vormen dergelijke emotionele facetten juist een essentieel onderdeel van het onderzoek. Deze emoties bieden inzicht in de wijze waarop familiebanden binnen de dynastie werden gevormd en veranderingen ondergingen.

Hoofdstukindeling

Het eerste hoofdstuk van deze studie belicht de periode vanaf het moment dat Elizabeth en haar gezin naar Den Haag vluchtten in 1621, tot aan het overlijden van haar echtgenoot Frederik in 1632. Gedurende deze tijd lag de nadruk in Elizabeths strategieën voornamelijk op het opbouwen van een netwerk en het verwerven van financiële middelen om militaire operaties te kunnen financieren. De daaropvolgende hoofdstukken behandelen de periode na het overlijden van Frederik tot Elizabeths eigen overlijden. Gedurende deze periode nam Elizabeth de leiding over de dynastie en begon ze haar kinderen strategisch in te zetten via militaire functies en huwelijken. Historiografisch onderzoek heeft aangetoond dat een

²⁹ Henk Nellen, 'Over doornen en distels: het gebruik van brieven als een bron voor historisch onderzoek naar aanleiding van de biografie over Hugo Grotius', *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 124 (2008) 187–200, aldaar 192.

³⁰ Marijke van Faassen, 'Het dagboek. Een bron als alle andere?', *Theoretische Geschiedenis* 18 (1) (1991) 3-16, aldaar 14.

essentiële voorwaarde voor het behoud van een dynastie was dat familieleden zich inzetten voor hetzelfde collectieve doel. Het blijkt echter dat Elizabeths kinderen niet altijd eensgezind waren in het nastreven van de belangen van de dynastie. Dit verschil in loyaliteit wordt in deze hoofdstukken nader belicht. In het tweede hoofdstuk worden de kinderen die gehoorzaam de dynastieke belangen bevorderden geanalyseerd. Het derde hoofdstuk daarentegen richt zich op de kinderen die tekortschoten in hun inzet voor de dynastieke zaak. Gezamenlijk verschaffen deze hoofdstukken inzicht in de strategieën die Elizabeth Stuart heeft aangewend om het herstel van de Palts-dynastie na haar ballingschap vanaf 1621 te bewerkstelligen, evenals de impact van de familiedynamiek op de uiteindelijke resultaten van deze inspanningen. Bovendien bieden deze hoofdstukken inzicht in de factoren die konden bijdragen aan zowel het herstel als de verzwakking van dynastieën in vroegmodern Europa.

1. Netwerk en militaire acties

Vanaf het begin van de ballingschap fungeerde Elizabeth als een belangrijke spil in de militaire acties die werden uitgevoerd om de Palts te heroveren. Haar brieven onthullen haar intensieve discussies over militaire plannen en financiële middelen. Bovendien worden hier de fundamenten gelegd van een groeiend netwerk, dat zij vormgaf via briefwisselingen. Deze periode markeert het begin van haar vastberadenheid om een krachtig bondgenootschap te creëren.

Ballingschap in Den Haag

Na de nederlaag van de troepen van Frederik in de Slag om de Witte Berg, gevolgd door de inname van de Palts, werden Frederik en Elizabeth gedwongen halsoverkop te vluchten. Vanwege de dreiging van de keizer konden ze niet in Duitsland blijven, Frederik was immers door de keizer in Rijksban gedaan, en vanwege Englands neutrale politiek tijdens de Dertigjarige Oorlog vond Elizabeths vader, de koning van Engeland, het onverstandig dat ze naar Engeland zouden komen.³¹ Het echtpaar vond een veilige haven in de Republiek, dankzij hun nauwe familiebanden met de Oranjes. Frederik was namelijk de zoon van Frederik IV van de Palts en Louise Juliana van Nassau, en daarmee een neef van prins Maurits van Oranje-Nassau.³² De Republiek bevond zich op dat moment in een oorlog met de Spaanse koning Filips II, wiens alliantie met Ferdinand II het katholieke front in Europa vertegenwoordigde. De aanwezigheid van Elizabeth en Frederik in Den Haag symboliseerde dan ook de steun van de Republiek voor de protestantse zaak.

In april 1621 arriveerden Elizabeth en Frederik in Den Haag, vergezeld door een hofhouding van meer dan tweehonderd personen.³³ Ze namen hun intrek in het huis van de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt, die een jaar eerder was geëxecuteerd. Deze residentie bevond zich aan de Kneuterdijk en lag binnen het hofgebied van Den Haag.³⁴ Hun residentie werd alom bekend als het 'Hof van Bohemen' vanwege de rijke hofcultuur die ze introduceerden. Ze brachten diverse schilderijen en voorwerpen met zich mee en organiseerden tal van hofbals, maskerades en toneelstukken aan het hof. De kinderen van

³¹ Simon Groenveld, *De winterkoning: balling aan het Haagse hof* (Den Haag 2003) 24.

³² Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 156.

³³ Groenveld, *De winterkoning*, 46.

³⁴ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 161.

Elizabeth en Frederik, op dat moment de 7-jarige Frederik Hendrik, de 3-jarige Karel Lodewijk, de 2-jarige Elisabeth, de 1-jarige Rupert en de pasgeboren Maurits, werden al snel met een eigen hofhouding naar het Prinsenhof in Leiden gestuurd, waar zij werden grootgebracht en opgevoed. Op een doordachte manier werd de pasgeboren Maurits vernoemd naar Maurits van Oranje, als een uiting van dankbaarheid van Elizabeth en Frederik.³⁵ Door de namen van hun kinderen op deze manier te kiezen, wilden ze hun waardering tonen aan personen die hen hulp hadden geboden of met wie ze relaties wilden onderhouden of versterken. In Leiden werden de jongens als kind ingeschreven bij de universiteit, en de meisjes kregen les aan huis. Aan het Prinsenhof werd er streng geleefd volgens de normen van de hofcultuur van Elizabeth, terwijl ze zich verder buiten de opvoeding hield.³⁶ Er werd een rigide dagindeling aangehouden, gekenmerkt door talrijke lessen en verplichtingen, met als primair doel het inprenten van aristocratische gedragsnormen bij de kinderen.³⁷

De kosten van de levensonderhoud van Elizabeth, Frederik en hun kinderen werd gedragen door de Staten-Generaal, met financiële ondersteuning van haar vader en later haar broer Karel I. Ondanks deze financiële afhankelijkheid handhaafden ze hun aristocratische levensstijl, wat al snel resulteerde in aanzienlijke schulden.³⁸ Het handhaven van deze levensstijl kan worden beschouwd als een middel om hun machtspositie binnen Europa hoog te houden. Materiële macht, zoals land en bezittingen, was in de zeventiende eeuw namelijk kwetsbaar. Macht werd echter ook gemeten aan status en reputatie. Zo bewaakte Elizabeth tijdens haar ballingschap de titels van koning en koningin van Bohemen, en keerde zich tegen iedereen die deze titels niet erkende, hoewel de geldigheid ervan betwistbaar was. Zo weigerde ze bijvoorbeeld brieven te lezen waarin ze niet werd aangehaald met 'Majesteit'.³⁹ Daarnaast trachtte zij met haar hofcultuur een aristocratische uitstraling te behouden. Historicus John Elliot benadrukt dat dynastieën in de zestiende en zeventiende eeuw vastbesloten waren om hun eer en prestige te handhaven en te verdedigen binnen het Europese politieke landschap. Ze voerden voortdurend een beleid dat gericht was op het behoud van hun reputatie van macht en grootsheid, zelfs als dit soms slechts schijn was. Volgens Elliot was dit een krachtig instrument, zowel om dynastieke bezittingen te beschermen als om de belangen van de dynastie te versterken. Het behouden van een

³⁵ Roy, 'Maurice, prince palatine of the Rhine'.

³⁶ Groenveld, *De winterkoning*, 42.

³⁷ Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 4.

³⁸ Groenveld, *De winterkoning*, 56.

³⁹ Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 176.

glanzende reputatie was eveneens van cruciaal belang om gunstige huwelijksallianties en bondgenoten aan te trekken.⁴⁰ Historicus Clarissa Campbell onderstreept ook dat culturele uitingen en sociaal kapitaal de machtspositie van een persoon konden beïnvloeden. Dit kon echter alleen leiden tot machtsvergroting wanneer de hofstructuren en financiële middelen deze mogelijkheid boden.⁴¹

Ontheven van al hun macht en bezittingen, was de aristocratische levensstijl van Elizabeth en Frederik hoofdzakelijk een schijnvertoning. Niettemin bood Den Haag Elizabeth en Frederik zowel een hof als financiële middelen om hun eer en prestige te behouden. Hierdoor waren ze in staat om hun reputatie naar buiten te manifesteren, wat cruciaal was om serieus te worden genomen en bondgenoten te vinden in hun inspanningen om de verloren gebieden te heroveren.

Bondgenoten

Na de aankomst in Den Haag stond Elizabeth een cruciale taak te wachten: het verwerven van financiële middelen om een leger voor Frederik te kunnen mobiliseren. Elizabeth wendde zich hiervoor tot haar vader, de koning van Engeland, in de overtuiging dat hij hen, als zijn dochter en schoonzoon, onvoorwaardelijk zou ondersteunen. De dringende behoefte aan geld werd geaccentueerd doordat er zich meteen een mogelijkheid voordeed om de Palts te kunnen heroveren; niet het gehele gebied was namelijk in handen gevallen van de keizerlijke troepen. Generaal Ernst van Mansfeld, de aanvoerder van Frederiks leger, had zijn troepen weten te vestigen in Heidelberg, de hoofdstad van de Palts. Voor Mansfeld was de herovering van de Palts eveneens van vitaal belang, zowel voor het protestantse kamp als voor zijn persoonlijke veiligheid, aangezien hij, net als Frederik, in Rijksban was gedaan door de keizer.⁴²

Ferdinand II mobiliseerde snel de keizerlijke troepen om het leger van Mansfeld te verdrijven. De situatie vereiste dus dringend financiële middelen, en Elizabeth ondernam herhaalde pogingen om haar vader te overtuigen van de noodzaak van zijn steun. Haar eerste brief vanuit Den Haag drukte haar zorgen uit: "Ik smeeke Uwe Majesteit [van Engeland] nederig om uw vaderlijke genegenheid jegens de Koning [van Bohemen] en mij voort te

⁴⁰ John Elliott, 'A question of reputation? Spanish foreign policy in the seventeenth century', *The journal of modern history* 55 (1983) 475-483, aldaar 477.

⁴¹ Campbell Orr, *Queenship in Europe*, 9.

⁴² Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 125.

zetten door snel ter hulp te komen; anders vrees ik dat alles verloren zal gaan."⁴³ Enkele dagen later stuurden Elizabeth en Frederik hun secretaris, de Engelse diplomaat Francis Nethersole, naar Engeland om met de koning te overleggen. In een brief informeerde Elizabeth haar vader over de huidige situatie: "Ik heb zo'n trouwe bode als Sir Nethersole, die de Koning [van Bohemen] naar Uwe Majesteit stuurt om u te informeren over de stand van zaken."⁴⁴ Deze brief vergezelde Nethersole op zijn missie, waarbij hij aan de koning vroeg om extra financiële steun voor militaire operaties in de Palts, boven op de reeds verstrekte £20.000. Bovendien verzocht hij de koning om troepen te sturen ter versterking van Mansfelds leger en om Denemarken en Frankrijk aan te moedigen militaire acties te ondernemen tegen de katholieke overheersing.⁴⁵ Niettemin gaf de koning de voorkeur aan een diplomatieke oplossing en wenste te onderhandelen met de keizer. Hij drong Frederik en Elizabeth op tot een wapenstilstand om zo de weg vrij te maken voor diplomatieke onderhandelingen.⁴⁶

Na maanden van stilte, waarin de keizer geleidelijk troepen kon mobiliseren zonder veel aandacht voor de wapenstilstand, konden Elizabeth en Frederik niet langer vasthouden aan de verplichting van de Engelse koning om passief te blijven. De toenemende dreiging van Ferdinand II dwong hen ertoe bondgenoten te zoeken. In een ultieme en wanhopige poging om steun uit Engeland te vergaren, richtte Elizabeth op 8 augustus 1621 een brief aan het Engelse parlement, waarin ze nadrukkelijk de kritieke situatie schetste. Hierin vermeldde ze dat Frederik had vernomen dat de generaal van de keizerlijke troepen in de Palts, Ambrogio Spinola, weigerde de wapenstilstand in de Palts te verlengen, en daarom deden zij "een beroep op de goedgunstigheid van Zijne Majesteit [van Engeland]: anders zal het hele land verloren gaan."⁴⁷ Eerder had ze ook al haar broer Karel I benaderd om hun vader te bewegen om hen te assisteren in het heroveren van de Palts. In haar smeekbede aan hem verklaarde ze:

⁴³ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Jacobus I, 17 april 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 307: "ie supplie treshumblement Vostre Majesté de continuer son paternelle affection envers le roy et moy en nous assistant bientost autrement ie crains que tout sera perdu."

⁴⁴ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Jacobus I, 4 mei 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 308: "i'ay un si fidel porteur comme est le Sieur Nethersole que le Roy envoie vers vostre Majesté pour l'informer de l'état de ces affaires."

⁴⁵ Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 309.

⁴⁶ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 168.

⁴⁷ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Buckingham, 8 augustus 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 316: "the King, understanding that the Spaniard hath refused to renew the truce in de Palatinat hath written to his Maiestie to intreat him for his assistance: the country else will be all lost."

De Koning [van Engeland] heeft altijd gezegd dat hij de Palts niet zal laten vallen, maar nu staat het werkelijk op het spel. Ik smeek je nogmaals, dierbare broer, om zo sterk mogelijk te pleiten voor haar die meer van je houdt dan van de hele wereld. Ik twijfel er niet aan dat je dit zal doen, aangezien je tot nu toe al zoveel inspanningen hebt geleverd voor onze zaak bij Zijne Majesteit. Hiermee toon je je genegenheid jegens mij, iets wat ik je vraag voort te zetten.⁴⁸

Aangezien de hulp vanuit Engeland uitbleef, ondernam Elizabeth actieve stappen om andere bondgenoten te werven en een netwerk op te bouwen via schriftelijke communicatie. Het is opmerkelijk dat deze correspondentie een constante stroom van retoriek en een overvloedig gebruik van taal met betrekking tot loyaliteit en dankbaarheid vertoont. Elizabeth gebruikte regelmatig termen als dierbaarheid, genegenheid en oprechtheid. Historicus Arthur Herman heeft aandacht besteed aan dit taalgebruik in zeventiende-eeuwse relaties en benadrukt dat de tekenen van loyaliteit geen oppervlakkige uitingen waren; integendeel, ze dienden als middel om deze intenties te versterken en te bevestigen, waardoor de sociale banden tussen de betrokken partijen werden geconsolideerd.⁴⁹

De eerste bondgenoot die Elizabeth benaderde was haar neef, de Deense prins Christiaan van Brunswijk. In 1616 werd hij verkozen als de beheerder van het prinsbisdom Halberstadt na het overlijden van zijn broer. Deze positie bood hem voldoende financiële middelen om een militaire strijdmacht te mobiliseren.⁵⁰ Brunswijks reputatie varieert in de geschiedschrijving en lijkt mogelijk beïnvloed te zijn door propaganda van het katholieke kamp, die trachtte de vijand in een negatief daglicht te stellen. Hij werd aanvankelijk bekend als 'de gek van Halberstadt', vanwege twijfels over zijn geestelijke gezondheid, en werd beschuldigd van een diepe genegenheid voor Elizabeth, wat zijn toewijding aan haar zou verklaren.⁵¹ In andere bronnen, vooral die buiten de invloedssfeer van de katholieke partij, wordt hij echter beschreven als moedig en een fervent protestant. In deze verslagen lijkt zijn passie meer gericht te zijn op oorlogvoering, politiek en het protestantisme dan op

⁴⁸ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Karel I, 25 september 1620. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 254: "the King hath ever sayde that he would not suffer the Palatinat to be taken, it was never in hazard but now, and I beseech you againe deare Brother to sollicite as much as you can for her that love you more then all the world, I dout not but you will do it since you have hitherto solicited his Majestie for us, where you do shew your affection to me, which I beseech you to continue to her that is ever."

⁴⁹ Arthur Herman, 'The language of fidelity in early modern France', *The Journal of Modern History*, 67 (1) (1995) 1-24.

⁵⁰ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 124.

⁵¹ Ibidem.

Elizabeth.⁵² Ongeacht zijn beweegredenen, sloot hij zich aan bij de zaak. Op 22 augustus 1621 ontving Elizabeth een brief van Brunswijk waarin hij schreef dat hij haar brief, overhandigd door haar ambassadeur Achatius von Dohna, had ontvangen en dat deze "blijk gaf van haar oprechte genegenheid jegens hem". Hij beantwoordde deze trouw en uitte zijn betrokkenheid bij de uitdagingen waarin zij zich bevond, "spijtig dat de situatie niet gunstiger was verlopen".⁵³ De concrete militaire details werden mondeling overgebracht door Von Dohna, die bij zijn terugkeer berichtte dat de Deense prins een leger van 6000 manschappen ter beschikking stelde.⁵⁴

Tegelijkertijd zette Elizabeth zich in Den Haag actief in voor financiële aangelegenheden met als doel de continue financiering van het leger van Mansfeld te waarborgen. In oktober 1621 richtte zij een brief tot een van haar bondgenoten, waarin zij haar oprechte dankbetuiging uitsprak voor de genereuze financiële steun die hij aan hun strijdkrachten zou verlenen:

Na vernomen te hebben dat u in Heidelberg uw toewijding aan de Koning [van Bohemen] en mij op diverse manieren hebt getoond, met inbegrip van financiële steun aan onze troepen, voel ik me geroepen om mijn diepe waardering voor deze aanzienlijke verplichting niet onopgemerkt te laten. Daarom wil ik u van harte bedanken met deze bewoordingen, aangezien ik geen andere middelen tot mijn beschikking heb om mijn dankbaarheid jegens u te uiten.⁵⁵

Militaire acties

Het was tijd om tot actie over te gaan. Met de macht van het leger van Mansfeld en Brunswijk, evenals de succesvolle verwerving van financiële middelen om hun troepen langdurig te kunnen onderhouden, stonden Frederik en de twee generaals voor een uitdagende en langdurige strijd. Slechts enkele dagen nadat Elizabeth was bevallen van hun dochter, Louise Hollandine, stelden ze hun eerste veldslag tegen het keizerlijke leger in het

⁵² Ibidem; Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 169.

⁵³ Brief van Christiaan van Brunswijk in Kopenhagen aan Elizabeth, 22 augustus 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 318: "vous avez abondamment tesmoigné vostre cordiale affection envers nous (...) condolences de l'Estat auquel vous vous trouvez maintenant."

⁵⁴ Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 319.

⁵⁵ Brief van Elizabeth in Den Haag aan de baron Digby, oktober 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 331: "Having understood from Heidelberge how you have shewed your Affection to the King and me in all Things, and in the Help of Money you have lent our Soldiers, I cannot let so great an Obligation pass, without giving you many Thanks for it by these, Lines, since I have no other Means to shew my Gratefulness to you."

voorzicht.⁵⁶ Deze naam, die verwees naar Holland, was een uiting van dankbaarheid voor de steun van de Staten-Generaal. Bovendien werd Louise Hollandine benoemd tot petekind van de Staten-Generaal, wat haar een jaarlijkse toelage opleverde.⁵⁷

Frederik had niet bij de geboorte kunnen zijn, aangezien hij enkele weken daarvoor in het diepste geheim naar Duitsland was gereisd, in het gezelschap van Nethersole en gehuld in een vermomming van een bediende. Deze vermomming stelde hem in staat onopgemerkt van stad naar stad te reizen, om uiteindelijk aan te komen bij het leger van Mansfeld in Germersheim, een stad gelegen vijftig kilometer ten zuiden van Heidelberg.⁵⁸

De eerste veldslag vond plaats op 27 april 1621 nabij Hagenau en verliep gunstig voor Elizabeth en Frederik. Het leger van Mansfeld, bestaande uit zeventienduizend manschappen, verraste het keizerlijke leger onder leiding van generaal Johan t'Serclaes, ook bekend als 'Tilly' vanwege zijn graafschapsstapel, met een onverwachte aanval. Dit dwong het keizerlijke leger tot terugtrekking uit Heidelberg. Tilly's strijdkrachten leden aanzienlijke verliezen, met duizenden gesneuvelde soldaten, terwijl het leger van Mansfeld slechts enkele honderden manschappen verloor. In een brief deelde Frederik zijn vreugde met Elizabeth:

Ik hoop dat u verschillende brieven hebt ontvangen die ik u heb geschreven, hoewel ik niet zo vaak heb kunnen schrijven als ik zou willen, gezien mijn dagelijkse inzet van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat op het slagveld. Bovendien zijn de wegen onveilig, wat het verzenden van brieven bemoeilijkt. Volgens mijn berekeningen bent u op de 27e bevallen, dezelfde dag waarop we Tilly hebben verslagen.⁵⁹

Gelijktijdig ondernam Brunswijk een zuidwaartse mars vanuit Westfalen richting het leger van Mansfeld, met als doel deze troepenmacht te versterken. Onderweg kruiste hij echter het pad van het keizerlijke leger nabij de stad Höchst. Ondanks zijn inspanningen om de keizerlijke troepen te overmeesteren, bleek het keizerlijke leger in omvang aanzienlijk groter te zijn. Brunswijk gaf uiteindelijk het bevel aan zijn troepen om zich tactisch terug te trekken

⁵⁶ Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 358.

⁵⁷ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 172.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Brief van Frederik in Hagenau aan Elizabeth, 18 mei 1621. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 358: "J'espere qu'aures receu diverses lettres que je vous ai écrites, ce que je n'ai pas pu faire souvant que J'eusse bien desiré ayant esté presque tous les jours depuis le matin Jusques a la nuit en Campagne avec cela les chemins sont mal seurs ainsy qu'on ne peut si bien adresser les lettres. Selon le Conte que Je fais vous etes accouche le 27 qui fust le Jour que bastimes Tilly."

en te proberen te ontsnappen via een rivier, wat leidde tot een chaotische vlucht toen de keizerlijke soldaten hen met volle kracht bestookten. Het is waarschijnlijk dat op die dag meer soldaten van Brunswijk zijn overleden aan verdrinking tijdens deze ontsnappingspoging dan tijdens de daadwerkelijke veldslag. Desondanks slaagde Brunswijk erin te ontkomen, samen met ongeveer 11.000 manschappen.⁶⁰ Frederik bracht Elizabeth op de hoogte van deze tragische gebeurtenis en schreef dat Brunswijk onderweg was om zich bij zijn leger aan te sluiten "toen de vijand plotseling met zijn volledige leger verscheen."⁶¹ Niet alleen Frederik bracht Elizabeth op de hoogte van deze gebeurtenissen, ook Brunswijk zelf hield tijdens de militaire acties een correspondentie met Elizabeth. In zijn brief schetste hij het volgende beeld:

Toen rukte de vijand op. (...) Ik bevond me op een locatie waar ik geen mogelijkheid had om me terug te trekken, met de rivier achter me, bergen aan de zijkanten en de vijand voor me. Dit leidde tot een gevecht van drie dagen, waarbij ik gedwongen was mijn positie te handhaven. Tijdens deze periode liet ik een brug bouwen over de rivier en plaatste ik enkele duizenden musketiers in een nabijgelegen dorp om de vijandelijke doorgang aan die zijde te belemmeren.(...) Ondanks de ongelijke strijd hebben we nog vijf uur standgehouden voordat we ons uiteindelijk moesten terugtrekken. (...) Bij mijn aankomst bij de rivier werd ik zo ingesloten dat ik, ondanks mijn inspanningen, gedwongen was om met mijn mannen de rivier over te steken, waarbij ik bijna verdronk.⁶²

Uiteindelijk slaagde Brunswijk erin om Frederik en Mansfeld te bereiken, waardoor hun troepen konden worden samengevoegd. In de tussenliggende periode kreeg Tilly echter de gelegenheid om zich snel te hergroeperen, mede doordat de Spaans koning een deel van zijn leger naar Heidelberg had gezonden, wat het keizerlijke leger aanzienlijk versterkte. Dit was

⁶⁰ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 126.

⁶¹ Brief van Frederik in Mannheim aan Elizabeth, 21 juni 1622. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 367: "ou l'ennemi est survenu."

⁶² Brief van Christiaan van Brunswijk in Landau aan Elizabeth, 25 juni 1622. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 370: "L'ennemy quittant le Comte de Mansfelt marche avec toute sa force sur moy (...) J'estoys contraint de tenir pied ferme, estants en un lieu ou j'auoye nulle retraicte, car derriere moy estaoit la ribiere, au conste montaignes, & l'ennemi a face, tellement que nous estions trois jours en bataille l'un contre l'autre; cependant ie fis faire un pont pour passer & mis quelque mille mousquetaires dans un village pour empecher le passage aux ennemys en deca (...) neanmoins & encor que la partie fust inegal nous le disputas mes encor cinq heures deuant que quitter (...) comme j'y arrive ie fus tellement presse qu'il me fallut bon gre malgre entrer avec eux; estant passe ie r'assemble tant de gens qu'il estoit possible."

een manier van de Spaans koning om het katholieke front in Europa uit te breiden. Als gevolg hiervan werden de protestantse troepen al snel teruggedreven en viel Heidelberg opnieuw in handen van Tilly.⁶³

Na deze omwenteling volgden maanden van veldslagen, waarbij de overwinningen voornamelijk ten gunste vielen van het keizerlijke kamp. Enkele maanden later raakte ook het geld van Elizabeth en Frederik op, en als gevolg van financiële ontberingen zagen Mansfeld en Brunswijk zich genoodzaakt hun leger te ontbinden. Dit betekende een dubbel verlies voor Elizabeth en Frederik, aangezien ze in zijn geheel de Palts kwijt waren geraakt en vrijwel geen reële mogelijkheden meer hadden om hun strijd voort te zetten. Dit verlies bracht diepe droefheid teweeg bij beiden.⁶⁴ In een brief aan Elizabeth schetste Frederik het tragische beeld van Heidelberg, waarin "allerlei gruweldaden worden gepleegd, de stad wordt geplunderd en de prachtige wijken buiten de stadsmuren, die tot de mooiste in de hele regio behoorden, in vlammen op gaan."⁶⁵ De val van de stad werd gevolgd door de plundering van de boekencollectie van Frederik, de *Bibliotheca Palatina*, een van de grootste collectie boeken in de protestantse culturele sfeer.⁶⁶ Dergelijke plunderingen vonden gedurende de oorlog voortdurend plaats, waarbij culturele schatten van de vijand werden buitgemaakt en meegenomen.⁶⁷ Dit betekende niet alleen het verlies van land voor Elizabeth en Frederik, maar ook het verlies van al hun culturele bezittingen. Elizabeth drukte haar verdriet over het verlies van de Palts uit in brieven aan verschillende personen, waarbij ze haar vader duidelijk verantwoordelijk stelde voor het gebrek aan steun op zowel financieel als militair vlak, en zijn blijvende inzet voor vruchteloze onderhandelingen. In een brief aan Roe, haar belangrijkste adviseur, verzuchtte ze: "Mijn vader zal nooit ophouden met onderhandelen, hoewel dit alles heeft geleid tot ons verlies."⁶⁸

Verlies

In de daaropvolgende jaren beleefden Elizabeth en Frederik sombere tijden, waarin ze vreesden dat ze alles verloren hadden. Elizabeth bleef in deze periode hun benarde situatie

⁶³ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 128.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Brief van Frederik in Sedan aan Elizabeth, 30 september 1622. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 397: "Voila mon pauvre Heidelberg pris on y a exerce toutes sortes de cruautés pille toute la ville allume tout le fauxbourg qui estoit le plus beau du dit lieu pauvre."

⁶⁶ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 127.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 29 mei 1623. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 424: "but my father will never leave treating though with it he hath lost it all."

onder de aandacht brengen binnen haar netwerk. Toen haar vader in 1625 overleed, zag Elizabeth, na een periode van rouw, tevens nieuwe mogelijkheden. Ze probeerde haar broer, Karel I, die nu de troon had bestegen, te overtuigen hen te steunen. Nadat Karel I tot koning was gekroond, zond hij een diplomaat naar Den Haag om met Elizabeth te spreken. Over dit gesprek schreef Elizabeth dat haar broer "haar verzekert [...] dat hij ons nooit in de steek zal laten, maar ons zal helpen in het herstel."⁶⁹ Ook in haar correspondentie met Roe benadrukte ze dat Karel I "zowel vader als broer zal zijn voor de koning van Bohemen en mij."⁷⁰ Ze vestigde dus grote hoop op zijn steun. Helaas bleken zijn prioriteiten elders te liggen, en bovendien ontbrak het hem aan voldoende financiële middelen of parlementaire steun om Elizabeth te helpen. Deze situatie verslechterde vanaf 1629, toen Karel I zelf kinderen kreeg, waardoor de dynastieke noodzaak om Elizabeth en haar nakomelingen te ondersteunen leek af te nemen naarmate ze verder achteraan in de lijn van opvolging kwamen te staan.⁷¹ Dit illustreert de vluchtigheid van de aspiraties met betrekking tot troonopvolging, waarbij een nieuwe geboorte aanzienlijke invloed kon uitoefenen op de heersende dynastieke dynamiek. Deze constatering impliceert dat de projecties van hoop op troonopvolging niet meer was dan momentopnamen, vatbaar voor ingrijpende veranderingen bij het intreden van nieuwe geboorten of sterfgevallen, waarmee de positie in de successielijn significant kon verschuiven.

In de nasleep van deze sombere jaren onderging de successielijn binnen het gezin van Elizabeth en Frederik eveneens een drastische verandering. Ze werden geconfronteerd met het tragische overlijden van hun oudste zoon, Frederik Hendrik. Op 17 januari 1629 hadden Frederik Hendrik en zijn vader zich begeven naar Haarlem, waar ze aan boord gingen van de gebruikelijke trekschuit naar Amsterdam. Terwijl de avond viel en ze zich bevonden op het water, werd de veerschuit plotseling getroffen door een botsing met een andere schuit te midden van een hevige sneeuwbuï. De trekschuit brak in tweeën en zonk snel. Frederik kon worden gered, maar de kroonprins verdronk.⁷² Frederik Hendrik was de beoogde opvolger van het Keurvorstelijk Huis van de Palts en de Boheemse troon, waardoor zijn dood een

⁶⁹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Charlotte Brabantina, 17 mei 1625. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 528: "Il m'assure (...) qu'il ne nous abandonnera jamais, mais aidera en noste droict pour nous y remettre."

⁷⁰ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 26 mei 1625. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 532: "to assure me that he will be both father and brother to the King of Bohemia and me."

⁷¹ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 261.

⁷² Henk Deys, 'Frederik V van de Palts en zijn bezittingen in Rhenen', *Oud Rhenen: tijdschrift voor de historie van Rhenen* (1997) 59-87, aldaar 60.

tragedie moet zijn geweest voor Elizabeth en Frederik en een bedreiging vormde voor de dynastieke toekomst.

In de geschiedschrijving krijgen kroonprinsen die vroegtijdig overlijden vaak weinig aandacht, aangezien de focus voornamelijk ligt op degenen die daadwerkelijk de troon hebben bestegen. Niettemin betogen historici Irena Kozmanová en Jasper van der Steen dat het verwaarlozen van vroegtijdig gestorven kroonprinsen in de historiografie resulteert in een onvolledig begrip van de dynastie en de dynastieke beslissingen binnen de familie. Deze prinsen waren vanaf jonge leeftijd voorbestemd voor een vorm van heerschappij en werden als zodanig beschouwd door hun families, onderdanen en de bredere samenleving. Een dynastie wordt daarmee beschouwd als een collectieve inspanning, waarbij familieleden, zelfs zij die nooit de daadwerkelijke troon bestegen, het dynastieke gedrag bepaalden, het beeld van de dynastie vormden en de acceptatie ervan konden bevorderen.⁷³ Dit wordt duidelijk geïllustreerd in het tragische verhaal van Frederik Hendrik. Hij was van jongs af aan bestemd om een rol te spelen in de dynastie van de Palts en werd als zodanig behandeld. Het verlies van Frederik Hendrik werd dan ook als tragisch ervaren door de gehele samenleving. Elizabeth ontving talrijke condoleances vanuit haar netwerk, waaronder die van Ernst Casimir van Nassau-Dietz, de stadhouder van Friesland. Hij drukte zijn medeleven uit over "het vreselijke verlies van een jonge prins die zo begaafd was in allerlei deugden" en benadrukte dat Elizabeth moest begrijpen dat "God alles overziet ten behoeve van ons eigen welzijn".⁷⁴ Hij maakte zich echter geen zorgen over Elizabeth en haar toekomstplannen, omdat hij geloofde dat ze iemand was die "zowel de tegenslagen als de voordelen van deze wereld met gelijkmoedigheid zou ontvangen."⁷⁵ Roe moedigde haar eveneens aan om de strijd voort te zetten en te denken aan de toekomst:

Ik ontzeg Uwe Majesteit geenszins het recht op een terechte bezorgdheid van natuurlijke aard. Maar ik smeeke u als een christen om omhoog te kijken naar uw oudste zoon, niet als verloren, en met troost neer te kijken op de rest, omdat God u meer van zijn beloften heeft nagelaten dan u aan Hem hebt gegeven. En richt uw

⁷³ Irena Kozmanová en Jasper van der Steen, 'Kind und Herrschaft', Ibidem eds., *Dynastischer Nachwuchs als Hoffnungsträger und Argument in der Frühen Neuzeit. Historische Kommission* (München 2023) 3-27, aldaar 25.

⁷⁴ Brief van Ernst Casimir van Nassau-Dietz aan Elizabeth, 17 januari 1629. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 716: "de la mort desastreuse d'un jesusne prince si accomply en toute sorte de vertus. (...) c'est Dieu qui faict tout pour nostre bien."

⁷⁵ Ibidem: "de recevoir les adversitez et bonheurs de ce monde d'une mesme visage."

aandacht op hen, die op wonderbaarlijke wijze aan u is bewaard, voor meer glorie.⁷⁶

Dit illustreert dat de dood van Frederik Hendrik onmiskenbaar een tragedie was, maar dat er niet te lang bij stilgestaan kon worden. Er moest worden nagedacht over de toekomst van de dynastie, en die toekomst zou nu rusten op de schouders van de tweede zoon, Karel Lodewijk.

De dood van Frederik

Enkele maanden later bracht een nieuwe ontwikkeling weer hoop in het leven van Elizabeth en Frederik. De koning van Zweden, Gustaaf II Adolphus, had de overtuiging gekregen dat de Habsburgers, zonder tegenstand, hun heerschappij over heel Europa zouden uitbreiden. Daarom wendde hij zich tot verschillende Duitse protestantse vorsten en slaagde erin een aanzienlijk leger op te bouwen. Zijn overwinningen op keizerlijke troepen bij Werben en Breiten in de zomer van 1631 vormden het begin van deze militaire successen. Binnen enkele maanden had het Zweedse leger een deel van de Palts veroverd, en voor Elizabeth en Frederik kwam het herstel van hun positie dichterbij dan ooit tevoren.⁷⁷ Volgens Elizabeth was de koning van Zweden "de meest effectieve beschermer van allen".⁷⁸ Ze waren zelfs zo dankbaar dat ze hun pasgeboren zoon, hun dertiende en laatste kind, op 14 januari 1632 naar hem vernoemden: Gustaaf Adolf van de Palts.

Enkele dagen later begaf Frederik zich op weg naar de troepen van de Zweedse koning. In haar correspondentie met de markies van Hamilton, die troepen aan Gustaaf leverde, meldde Elizabeth: "Vandaag heeft hij [Frederik] zijn reis naar de koning van Zweden aangevangen, (...) die ons zeer vriendelijke en beleefde brieven heeft geschreven, waaruit we zijn oprechte genegenheid voor ons kunnen afleiden."⁷⁹ Na zijn aankomst in Höchst woonde Frederik verschillende militaire successen bij, waaronder de invasie van Beieren door het

⁷⁶ Brief van Roe in Brill aan Elizabeth, 20 januari 1629. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 717: "I denye not your Mayestie a right libertye of tender nature. but beseech you as a Christian, to looke upward to your first sonne, as not lost: & downe upon the rest with Comfort, that God hath left more of his pledges with you, then you have given him: & forward upon them, that was miraculously preserved to you, for some greater worke of glorye."

⁷⁷ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 267.

⁷⁸ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Dorchester, 28 december 1631. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart I*, 864: "I beleeve that, the king of Swedens will be the most effectuall currier of all."

⁷⁹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan de markies van Hamilton, 26 januari 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 23: "he hath this day begunne his journey towards the King of Sweden, (...) having written the kindest ciuill letters to us that can be, where we are assured of his reale affection to us."

Zweedse leger in het voorjaar van 1632 en zijn aanwezigheid naast Gustaaf tijdens diens intocht in München in mei. Tegelijkertijd voerden Frederik en de Zweedse koning onderhandelingen over de voorwaarden voor het herstel van Frederiks positie als keurvorst van de Palts wanneer ze de Palts in zijn geheel zouden veroveren. In een brief aan Elizabeth schreef hij: "De koning blijft me genegenheid tonen, en ik ben met hem in gesprek. Ik hoop dat alles goed zal gaan."⁸⁰ De steun van de Zweedse koning voor het herstel van Frederik als keurvorst van de Palts was echter niet onvoorwaardelijk, en hij legde aanzienlijke eisen op, met name op financieel gebied, met het oog op persoonlijke voordelen.

Uiteindelijk zouden deze onderhandelingen nooit worden afgerond, en ook de Palts zou niet worden ingenomen. Binnen enkele maanden kwamen zowel Frederik als Gustaaf te overlijden. Gustaaf sneuvelde op 16 november 1632 tijdens de Slag bij Lützen, wat nadelige gevolgen had voor het protestantse kamp. Voor Elizabeth was dit een teleurstelling, omdat zij had gehoopt dat de gesprekken tussen Gustaaf en haar echtgenoot snel zouden leiden tot haar terugkeer naar het huis in Heidelberg. Zo schreef ze aan de markies van Hamilton: "Het verlies (...) baart me zorgen, ook gezien de staat waarin de koning [van Bohemen] zich nu bevindt."⁸¹ Frederik was namelijk op dat moment in Mainz, waar hij ziek was en leed aan meerdere infecties. Op 15 november stuurde zijn secretaris een brief waarin stond dat Frederik hem had verteld dat "zijn koorts hem helemaal had verlaten, maar dat de zwelling in zijn nek hem verontrustte, en dat hij hoopte dat hij genezen zou worden als die was losgebarsten."⁸² Twee dagen later had Frederik genoeg kracht om zelf een brief aan Elizabeth te schrijven. In deze brief zweeg hij over zijn ziekte, hoogstwaarschijnlijk om onnodige ongerustheid te voorkomen. In plaats daarvan vroeg hij naar enkele portretten die van zijn kinderen gemaakt waren. Hij beëindigde de brief met de woorden: "Ik zal het hierbij laten, behalve dat ik u nog wil verzekeren dat ik tot in het graf zal zijn, mijn dierbare en enige hart. Je meest trouwe vriend en meest aanhankelijke dienaar, Frederik."⁸³ Enkele dagen later

⁸⁰ Brief van Frederik in Frankfurt aan Elizabeth, 11 maart 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 36: "Je suis en trete avec luy Je veux esperer que tout ira bien."

⁸¹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan de markies van Hamilton, 29 november 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 146: "the loss of himself, which doth not a little trouble me, considering in what estate the King is now left."

⁸² Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 298. Green heeft de bronnen herschreven in modern Engels: "that his fever had quite left him, but that the swelling in his neck troubled him a little, and he hoped when that had burst, he should be cured."

⁸³ Brief van Frederik in Mainz aan Elizabeth, 17 november 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 144: "Je ne feray cestecy plus longue sinon pour vous assurer que Je seray jusques au tombeau. Mon cher unique Cœur, vostre tresfidele amy et tresaffectione serviteur, Frideric."

voltrok zich de meest tragische gebeurtenis voor Elizabeth, en voor de dynastie, die zich had kunnen voordoen. Frederik bezweek aan de pest.

2. Gehoorzaamheid

"Zijn laatste brief was slechts twee dagen voor zijn dood geschreven", deelde Elizabeth met Roe na het overlijden van haar man. "Toen ik hem verloor, (...) was het de eerste keer dat ik bang was", bekende ze.⁸⁴ Vanaf dat moment zou de toekomst van de dynastie op de schouders van Elizabeth rusten, die voor de uitdaging stond om het leiderschap over te nemen. De correspondentie van Elizabeth onthult haar vastberadenheid in deze periode om toekomstplannen uit te stippelen voor haar dynastie, waarbij ze zich met name richtte op de strategische posities van haar kinderen binnen het Europese politieke landschap. Elizabeth en Frederik hadden in totaal dertien kinderen gekregen, waarvan uiteindelijk negen de volwassen leeftijd bereikten. Niet al haar kinderen gehoorzaamden Elizabeths wensen echter in gelijke mate. Dit hoofdstuk zal uitgebreid ingaan op situaties waarin kinderen de dynastieke ambities van Elizabeth ondersteunden, waarbij de essentiële factoren worden geïdentificeerd die hebben bijgedragen aan het herstel van de dynastie. Het daaropvolgende hoofdstuk zal zich richten op kinderen die opstandiger waren of niet aan de verwachtingen van Elizabeth konden voldoen, en daardoor schade hebben toegebracht aan de dynastie. Samen zullen deze hoofdstukken inzicht verschaffen in de factoren die zowel konden leiden tot het herstel als de verzwakking van dynastieën in vroegmodern Europa.

Conceptualisering gehoorzaamheid

Gehoorzaamheid aan het familiehoofd was van cruciaal belang binnen dynastieën om de status van de dynastie te behouden. Volgens historici Liesbeth Geervers en Harald Gustafsson was een cruciaal aspect van identiteitsvorming het ondergeschikt maken van de individuele belangen van familieleden aan de collectieve belangen van de dynastie. De identiteit van een dynastie werd gevormd door politieke, religieuze, sociale en culturele keuzes die door alle leden van de dynastie werden gemaakt. Deze keuzes dienden bij te dragen aan het door het familiehoofd gestelde doel, waarbij de nadruk lag op het belang van het handhaven van een verenigd dynastiek front.⁸⁵ Het familiehoofd suggereerde daarom doorgaans zowel een verplichting om de status te handhaven als richtlijnen over hoe dit te bereiken. Op deze

⁸⁴ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 22 april 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 176: "his last letter was but written two days before his death (...) when I lost him, (...) it was the first time that ever I was frightened."

⁸⁵ Geervers, 'Building Dynasties, Shaping States', 10.

manier bepaalde het familiehoofd de dynastieke identiteit en bevorderde gedeelde belangen en een collectief doel. Om dit doel te bereiken werden specifieke rollen aan individuen toegewezen, met name op het gebied van Europese politiek, zoals politieke en militaire functies, evenals huwelijksposities om familiebanden te versterken.⁸⁶

Militaire opleidingen - Karel Lodewijk, Rupert en Maurits

Na de dood van Frederik begon voor Elizabeth een periode van diepe rouw. In een brief aan Roe deelde ze: "Gedurende drie dagen kon ik niet huilen, spreken, eten, drinken of slapen."⁸⁷ Niettemin zette ze onvermoeibaar de strijd voor het herstel van haar dynastie voort. Slechts drie weken na Frederiks overlijden richtte ze haar eerste brief aan een van haar bondgenoten, de Duitse landgraaf Willem V van Hessen-Kassel:

Ik smeed u met grote genegenheid om door te gaan met uw goede en oprechte intenties jegens mij en alles wat u op enige manier in staat acht bij te dragen aan het welzijn van mijn kinderen en het herstellen van het Keurvorstelijk Huis van de Palts, waarvan zij de nakomelingen zijn.⁸⁸

Met Frederiks overlijden was het van groot belang dat ze haar bondgenoten bleef herinneren aan de voortzetting van hun zaak en de onverminderde strijd voor herstel. Ze beseftte dat ze nu "een staatsvrouw moest worden" en dat ze zich nog intensiever moest inzetten voor het opbouwen van een netwerk en het zoeken naar nieuwe bondgenoten.⁸⁹ Toen haar broer haar uitnodigde om terug naar Engeland te komen, ervan uitgaande dat dit Elizabeths wens was als weduwe, wees ze het bezoek drastisch af:

Niettemin smeed ik u mij te vergeven als ik op dit moment niet kan gehoorzamen aan uw bevel en mijn eigen wensen. (...) Ik betwijfel of ik spoedig van geluk zal

⁸⁶ Geeverns en Mirella, 'Aristocracy, Dynasty and Identity', 6.

⁸⁷ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 22 april 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 176: "I coulde neither crie nor speake nor eate nor drinke nor sleepe for three days."

⁸⁸ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Willem V van Hessen-Kassel, 17 december 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 147: "Pour le soulagement de laquelle ie vous prie tres affectueusement de continuer en vos bonnes & sincères intentions enuers moy, et de favoriser de vostre bon Conseil, aduis et assistance en toutes occasions, tout ce que vous vous estimerez pouvoir aucunement seruir au bien de mes Enfants et au rétablissement dela Maison Electorale Palatine, dont ils sont issus."

⁸⁹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan *Lady Broughton*, 22 februari 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 170: "I shoulde become a states woman".

kunnen genieten, totdat mijn arme kinderen weer in het Rijk kunnen worden opgenomen, of in ieder geval op een eerlijke manier.⁹⁰

Ze voelde zich moreel verplicht om zich, vanuit Den Haag, volledig te blijven inzetten voor de dynastieke zaak. Bij deze afwijzing voegde ze een kort briefje toe, ondertekend door haar zonen, de inmiddels 15-jarige Karel Lodewijk, de 13-jarige Rupert, de 11-jarige Maurits en de 7-jarige Eduard, waarin ze hun oom verzochten om hun rechten te blijven beschermen:

In deze grote ellende die God over ons allen heeft gelegd, zien we geen hoop op troost of verlichting, behalve van uw genadige majesteit. (...) De vijanden van onze overleden vader zijn de vijanden van ons Huis, dat ze snel zouden vernietigen als u ons in de steek zou laten. Daarom vertrouwen wij onszelf en de bescherming van onze rechten toe aan uw genadige armen, en smeken wij u nederig om naar ons te kijken, als naar hen die geen vrienden of fortuin hebben, noch meer eer in deze wereld, dan te behoren tot uw koninklijke bloed. Als u dat niet doet, God weet wat er dan van ons wordt, Uwe Majesteits nederige neven en dienaren, Karel Lodewijk, Rupert, Maurits, Eduard.⁹¹

Vanaf dit moment begonnen de kinderen van Elizabeth voor het eerst een actievere rol te vervullen. Eerder werden ze zelden vermeld in brieven en schreven ze zelf geen correspondentie. Nu werden ze actief betrokken bij het nastreven van de dynastieke doelen. De bovengenoemde brief sluit tevens goed aan bij het zeventiende-eeuwse idee dat kinderen specifieke bescherming dienden te ontvangen, vooral in tijden van instabiliteit en dynastieke crisis, zoals geïllustreerd in het geval van Elizabeth, waarin duidelijk werd gemaakt aan hun oom dat hij bepaalde verantwoordelijkheden had voor zijn neven.⁹²

Toen Karel Lodewijk veertien jaar oud was en zijn vader overleed, was hij nog te jong

⁹⁰ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Karel I, 24 december 1632. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 151. Origineel niet aanwezig in bundel: "Nevertheless, I entreat you to pardon me, if I cannot at present obey your command and my own wishes. (...) I doubt whether I shall be able to soon enjoy happiness, until my poor children can be re-established in the empire, or at least in a fair way of being so."

⁹¹ Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 303: "In this great affliction which God hath laid upon us all, we see no hope of comfort or relief, but from your gracious majesty. (...) The enemies of our father deceased are the enemies of our House, which they would quickly destroy, if your majesty forsake us. Therefore we commit ourselves, and the protection of our rights, into your gracious arms, humbly beseeching your majesty so to look upon us, as upon those who have neither friends nor fortune, nor greater honour' in this world, than to belong unto your royal blood. Unless you please to maintain that in us, God knoweth what may become of, Your majesty's most humble nephews and servants, Charles, Rupert, Maurice, Edward."

⁹² Kozmanová en Van der Steen, 'Kind und Herrschaft', 25.

en onervaren om de rol van hoofd van de dynastie op zich te nemen. Zijn politieke vaardigheden en militaire ervaring waren beperkt. Elizabeth drong erop aan om hem in een versneld tempo voor te bereiden op zijn positie als opvolger en zijn rol als keurvorst van de Palts. Het werd evident dat hij zich moest toeleggen op de ontwikkeling van militaire bekwaamheden om de Palts en later Bohemen met succes te heroveren. Zo schreef Elizabeth aan Roe:

Ik stuur mijn zoon, de Keurvorst, met de Prins [Frederik Hendrik] van Oranje mee. Zijn geest en lichaam zijn geschikt om te vertrekken. (...) Ik denk dat hij niet te vroeg kan beginnen met het leren van krijgskunde in deze actieve tijd.⁹³

Karel Lodewijk werd vanaf 1633 meegestuurd op veldtochten onder leiding van Frederik Hendrik van Oranje, de halfbroer en opvolger van de inmiddels overleden Maurits van Oranje, met als doel militaire ervaring op te doen. Niet lang daarna stuurde ze ook haar jongere zoon, de dertienjarige Rupert, die al van jongs af aan bedreven was in zwaardvechten en andere gevechtskunsten, naar de Prins van Oranje, met de intentie "om van hem een soldaat te maken die zijn oom en broer kan bijstaan."⁹⁴

De Dertigjarige Oorlog had op dat moment reeds vijftien jaar geduurd, en in die periode hadden alle betrokken partijen aanzienlijke verliezen geleden. Dit leidde op 30 mei 1635 tot de Vrede van Praag, een verdrag tussen Ferdinand II en de keurvorsten, dat bepalingen bevatten met betrekking tot territoriaal herstel en religieuze tolerantie binnen het rijk.⁹⁵ Desalniettemin wees dit verdrag Frederik aan als de schuldige van de oorlog en resulteerde het in de volledige uitsluiting van zijn familie bij mogelijke herstelmaatregelen. De keurvorstelijke titel en de Paltsgronden werden officieel toegewezen aan Maximiliaan I, de hertog van Beieren. Deze toewijzing verleende Maximiliaan I, die zijn steun aan de keizer had betuigd, de keurvorstelijke waardigheid, wat gunstig was voor de keizer omdat dit de positie van het katholicisme binnen het Heilige Roomse Rijk versterkte.⁹⁶ Bovendien bevestigde het verdrag dat Frederik in strijd was met de wetten van het rijk en dat hij nooit de troon van Bohemen had mogen aanvaarden, gezien het feit dat Bohemen volgens de keizer

⁹³ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 22 april 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 176: "I send my sonne the Electour with the Prince of Orege, his minde and his bodie is so fitt to goe as I haue giuen him leaue, with the consent of both his Uncles, and I think he cannot to soone learne to be a soldier, in this actiue time."

⁹⁴ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 14 april 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 407: "to make him soldier to serue his Vncle and his Brother."

⁹⁵ Helfferich, *The Thirty Years War*, 171.

⁹⁶ Ibidem.

een erfelijk opvolgingssysteem hanteerde, waarbij de keizer de rechtmatige koning was. Zo stipuleerde het verdrag:

Zoals algemeen bekend is, (...) was de verbannen paltsgraaf Frederik de belangrijkste aanstichter en initiator van alle rampspoed die plaatsvond in het erfelijke koninkrijk Bohemen van Zijne Keizerlijke Majesteit en vervolgens in het Roomse Rijk.⁹⁷

Na alle tegenslagen, mislukte militaire operaties en toenemende weerstand, moet het verdrag voor Elizabeth als een ultieme vernedering hebben aangevoeld. Ze greep naar haar krachtigste instrument, haar correspondentie, en schreef talloze brieven om steun te vergaren tegen dit verdrag. Haar eerste brief richtte ze aan aartsbisschop William Laud in Engeland, aangezien hij in nauw contact stond met haar broer. Ze hoopte dat hij hem kon overtuigen in te grijpen. In deze brief uitte Elizabeth haar verontwaardiging over de vredesovereenkomst, die "mijn kinderen volledig wil uitsluiten van het keurvorstendom en hun land, iets wat volgens de Duitse wetten niet gerechtvaardigd is."⁹⁸ Met de Duitse wetten doelde Elizabeth op de wettelijke bepalingen van het Heilig Roomse Rijk, waarbij ze erkende dat de keizer weliswaar officiële zeggenschap had over het rijk, maar niet op onrechtvaardige wijze. Hij diende als scheidsrechter, die op basis van de rijkswetten regeerde en geen zijde mocht bevoordelen. Ze hoopte dat deze actie van de keizer haar broer zou doen inzien "hoezeer hij werd misleid door die partij, (...) om te worden bevrijd van bedrog en verwaarlozing jegens hem, voor zover dat in ons belang is."⁹⁹ Het enige positieve aspect van het verdrag was de toekenning van een levenslange lijfrente en een vorstelijk pensioen aan Elizabeth en haar kinderen, onder de voorwaarde dat ze zich onderdanig zouden opstellen tegenover de keizerlijke majesteit, met de notie dat "dit een gunst van de keizer was, niet voortkomend uit enige schuld."¹⁰⁰ Elizabeth bevond zich in een lastig parket, want ze wilde zich niet

⁹⁷ Geciteerd in: Helfferich, *The Thirty Years War*, 171. Vertaling door Helfferich van Duits naar Engels: "As is universally known, (...) the proscribed Count Palatine Frederick was a main instigator and originator of all the disaster that took place in His Imperial Majesty's hereditary kingdom of Bohemia and subsequently in the Roman Empire."

⁹⁸ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Laud, 12 juli 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 340: "utterly exclude my children, from the Electorat and their country, which by the laws of Germanie they cannot doe."

⁹⁹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Laud, 12 juli 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 340: "how he is abused by that side (...) the falsehood and neglect towards him as much it will be for our good."

¹⁰⁰ Geciteerd in: Helfferich, *The Thirty Years War*, 171: "this would be out of imperial graciousness, not out of indebtedness."

onderwerpen aan de bevelen van de keizer, maar beschouwde dit wel als een mogelijkheid om vooruit te komen. Bovendien werd de Vrede van Praag beschouwd als een potentiële oplossing om het conflict te beëindigen, waardoor dit wellicht de meest gunstige uitkomst voor Elizabeth zou kunnen betekenen. Ze bereikte een punt waarop ze overwoog om de huidige omstandigheden te accepteren, en zou daarmee financiële middelen boven het eergevoel van haar dynastie stellen. In een brief aan Roe schreef ze dat "als mijn kinderen zich voor de keizer zullen vernederen, hij hen middelen zal verschaffen om te leven, (...) beoordeelt u dit nu aan uw zijde van de oceaan."¹⁰¹

Het werd echter al snel duidelijk dat de Vrede van Praag sterk in het voordeel van de katholieken en de keizerlijke autoriteit uitviel. Protestantse prinsen, die eveneens bondgenoten van Elizabeth waren, uitten hun bezwaren tegen het verdrag, wat resulteerde in het voortduren van de oorlog in plaats van vrede.¹⁰² Dit bood enige hoop voor Elizabeth en haar familie, aangezien het impliceerde dat er nog steeds mogelijkheden bestonden voor een gunstigere uitkomst. Elizabeth nam contact op met diverse protestantse leiders met het doel een alliantie te smeden met anderen die eveneens nadelige gevolgen ondervonden van het vredesverdrag.

Elizabeth gaf ook op een andere, tevens krachtige en blijvende wijze, uiting aan haar afwijzing van het vredesverdrag. In 1636 gaf ze opdracht aan schilder Gerard van Honthorst om een indrukwekkend groepsportret te creëren. Dit werk beeldde elk lid van haar directe familie af, zowel levend als overleden. De overleden familieleden werden voorgesteld vanuit een hoekraam terwijl ze de levenden, op een min of meer welwillende manier, leken toe te juichen. Dit kunstwerk stond bekend als *De Triomf van de Winterkoningin*. Het toonde een levensgrote afbeelding van Elizabeth en haar kinderen die triomfeerden over hun verslagen vijanden terwijl Elizabeth majestueus in een strijdswagen in Romeinse stijl reed. Deze strijdswagen werd voortgetrokken door leeuwen, hoogstwaarschijnlijk symbool voor Engeland.¹⁰³ Deze vorm van representatie sluit goed aan bij het concept van identiteitsvorming binnen dynastieën, zoals uiteengezet door de historici Liesbeth GeEVERS en Marini Mirella. Volgens hen waren dynastieën in wezen groepen mensen met een identiteit, die meestal gebaseerd is op een collectief geheugen. Deze identiteit werd vormgegeven door de doden, de levenden en de nog ter wereld te komen familieleden. In de identiteitsvorming

¹⁰¹Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 12 juli 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 338: "if my children will humble themselves to the Emperour he will give them some meanes lo live."

¹⁰² Helfferich, *The Thirty Years War*, 171.

¹⁰³ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 302.

speelden de jongste generaties een significante rol, omdat zij essentieel waren in het behoud van de dynastieke continuïteit.¹⁰⁴

Gerard van Honthorst, *Triomf van de winterkoningin* (1636).

In de zeventiende eeuw fungeerden portretten vaak als doeltreffende instrumenten voor het overbrengen van politieke boodschappen. Historicus John Peacock benadrukt dat deze periode gekenmerkt werd door een politieke cultuur waarin visuele presentaties, symbolische uitdrukkingen, gebaren en kleding een aanzienlijke impact konden hebben op machtsvertoning. Binnen deze context dienden portretten als een bijzonder krachtig medium om gecodeerde politieke betekenissen te communiceren en te verankeren.¹⁰⁵ Het familieportret van Elizabeth moet als voornaamste doel hebben gehad om te benadrukken dat Elizabeth niet van plan was passief af te wachten en wellicht vastberadener was dan ooit tevoren. Zelfs toen Karel Lodewijk in datzelfde jaar, 1636, de volwassen leeftijd van achttien bereikte en in theorie de rol van hoofd van de dynastie kon overnemen, behield Elizabeth gedurende vele jaren haar leidende positie en controle over het politieke beleid. Karel Lodewijk bleef gedurende lange tijd haar goedkeuring zoeken voor zijn plannen en benadrukte in zijn brieven aan haar dat hij geen beslissingen nam "voordat ik uw advies heb

¹⁰⁴ Geevers en Mirella, 'Aristocracy, Dynasty and Identity', 6.

¹⁰⁵ John Peacock, 'The politics of portraiture', Kevin Sharpe en Peter Lake eds., *Culture and Politics in Early Stuart England* (London, 1994) 199-228, aldaar 217.

ontvangen."¹⁰⁶ Hierdoor behield Elizabeth de regie over het beleid en de strategieën. Dit was mede te wijten aan het feit dat Karel Lodewijk weinig politieke ervaring had, wellicht deels omdat hij aanvankelijk geen erfgenaam was, maar pas in 1629 de rol van erfgenaam op zich had genomen na de dood van zijn broer. Zijn opvoeding had hem niet adequaat voorbereid op de rigoureuze dynastieke discipline die gepaard ging met de verantwoordelijkheden van een erfgenaam.¹⁰⁷ Over zijn gebrek aan kennis schreef Karel Lodewijk in een brief aan Elizabeth:

U zou me geen grotere dienst bewijzen dan door me op mijn fouten te wijzen, want ik ben me ervan bewust dat ik nog jong ben en vatbaar voor tekortkomingen.¹⁰⁸

Ondertussen ondergingen Karel Lodewijk en Rupert militaire training om zich te ontwikkelen tot militaire leiders in dienst van het Engelse leger. In 1637 werd haar derde zoon, Maurits, eveneens door Elizabeth naar de prins van Oranje in Breda gestuurd om deel te nemen aan veldslagen en militaire bekwaamheden te verwerven, "om dat beroep te leren waarvan ik denk dat hij ermee moet leven."¹⁰⁹ De drie oudste zonen werden dus doelbewust opgeleid tot militaire commandanten, wat van groot belang was voor de dynastie. Na de Vrede van Praag was duidelijk geworden dat militaire acties een van de weinige manieren waren om de Palts terug te veroveren. Niettegenstaande Elizabeths uitgebreide netwerk en diplomatieke bekwaamheid, realiseerde zij zich dat deze kwaliteiten ontoereikend waren. Het werd duidelijk dat militaire vaardigheden en kennis binnen haar familie onmisbaar waren om succesvolle bondgenootschappen te smeden en allianties aan te gaan.

Na de Vrede van Praag hadden zowel Elizabeth als Karel Lodewijk bij de Engelse koning aangedrongen om onmiddellijk actie te ondernemen en financiële ondersteuning te verlenen, evenals het verstrekken van een leger onder leiding van Karel Lodewijk. Het verdrag had duidelijk aangetoond dat er weinig hoop was op een gunstige uitkomst zonder snelle interventie. Bovendien genoot de Engelse koning aanzienlijke waardering van andere Europese vorsten, die potentieel waardevolle bondgenoten zouden kunnen zijn voor

¹⁰⁶ Brief van Karel Lodewijk in Engeland aan Elizabeth, 1 februari 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II* 382: "aske youre advice".

¹⁰⁷ Kozmanová en Van der Steen, 'Kind und Herrschaft', 1.

¹⁰⁸ Brief van Karel Lodewijk in Engeland aan Elizabeth, 1 februari 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 382: "you can never doe me a greater favor then to tell me of my faults, for i know that i am young and more subject to fail."

¹⁰⁹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Laud, 29 mei 1637. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 601: "I mean to send my third sonne Maurice with him, to learn that profession which i beleve he must live by."

Elizabeth. Als haar broer participeerde, zou de overige steun waarschijnlijk volgen. Zo had Wilhelm V van Hessen-Kassel in 1636 aan Elizabeth geschreven dat als de "de koning, uw broer, zou behagen om mijn troepen in te zetten om de zaken in Duitsland recht te zetten, waar het keurvorstelijke huis van de Palts en de kinderen van Uwe Majesteit zoveel belang bij hebben, in hun oude rol, dan zou ik liever met hem in zee gaan dan met enige andere vorst."¹¹⁰ De participatie van de Engelse koning was dus een belangrijke troef om bondgenoten te vergaren. Elizabeth wendde zich tot Laud om Karel I te overtuigen dat de situatie dusdanig verslechterd was dat het noodzakelijk was om een leger beschikbaar te stellen voor haar zoon. Ze schreef aan hem dat als haar broer "geen middelen zou geven (...), de wereld zal denken dat hij instemt met het onrecht dat hen is aangedaan."¹¹¹ Deze benadering had het gewenste effect, want in 1638 besloot de Engelse koning Karel Lodewijk zijn eigen leger toe te wijzen voor de invasie van de Palts. Na jaren van onophoudelijk verzoeken om steun, eerst bij haar vader en na zijn overlijden bij haar broer, werden eindelijk Elizabeths langgekoesterde wensen ingewilligd. Ze kon haar vreugde niet op en richtte een dankwoord aan Laud:

Mijn dierbare broer, de koning, was verheugd om me persoonlijk te kunnen schrijven dat hij de plannen van mijn zoon goedkeurt en er zelfs zo positief tegenover staat dat hij zijn geld aan de rekruteringen besteedt. U kunt zich allicht voorstellen hoeveel genoegten dat ons beiden [Elizabeth en Karel Lodewijk] doet.¹¹²

Op 10 september 1638 voegde het leger van Karel Lodewijk, bestaande uit vierduizend soldaten, waaronder zijn jongere broer Rupert, zich bij een Zweeds bataljon in Bentheim. Hun gezamenlijke opmars richtte zich op Heidelberg. Deze opmars leek opvallend veel op de militaire campagne van zijn vader, zo'n 15 jaar eerder, waarbij zij onderweg het keizerlijke

¹¹⁰ Brief van Wilhelm V van Hessen-Kassel in Kassel aan Elizabeth, 24 maart 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 395: "Je puis bien assurer vostre Majesté. que s'il eust pleu au Roy frere d'icelle de se servir de mes armes pour remettre les affaires de l'Allemagne, où la Maison Electorale Palatine et les enfans de Vostre Majesté ont tant d'intérêt, en son ancien estre, i'eusse mieux ayme de m'engager a luy qu'a nul aultre Monarque."

¹¹¹ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Laud, 20 juli 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 343: "the King will not give him meanes to goe (...) the worlde will think that he doth consent to the wrong that is done."

¹¹² Brief van Elizabeth in Den Haag aan Laud, 22 april 1638. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 672: "the king my deare brother was pleased to write to me himself, that he doth approve of my sonnes intentions, and with so great a favour as the bestowing his money towards the levies. You may easilie imagine how much contentment it brought to us both."

leger tegenkwamen. Ditmaal vond de ontmoeting opnieuw plaats, maar dit keer in de stad Vlotho.¹¹³

Karel Lodewijk had vier linies opgesteld, waarbij hijzelf het commando voerde over de laatste linie, terwijl Rupert de derde linie leidde. Het keizerlijke leger bleek echter te krachtig, en al snel werd duidelijk dat het Engels-Zweedse leger onderbemand was. Dit leidde tot een verloren veldslag en Rupert werd gevangengenomen door het keizerlijke leger. De keizer moest dit als een gunstige ontwikkeling hebben beschouwd, gezien het feit dat hij nu de macht verwierf over een lid van de familie van Elizabeth, die hem gedurende geruime tijd had tegengewerkt, en hij losgeld kon eisen; Rupert was bovendien de neef van de koning van Engeland.¹¹⁴

Rupert werd als krijgsgevangene overgebracht naar een kasteel in Linz, in Oostenrijk, wat een grote tragedie was voor Elizabeth.¹¹⁵ Ondanks deze tegenslag schreef ze een brief aan Roe waarin ze ondubbelzinnig benadrukte dat het welzijn van haar oudste zoon voor haar belangrijker was dan dat van Rupert. Ze formuleerde dat ze "getroost is dat mijn zonen geen eer hebben verloren in deze actie, en dat degene van wie ik het meest houd, veilig is."¹¹⁶ De ondubbelzinnige voorkeur van Elizabeth voor haar oudste zoon in deze context illustreert haar diepgewortelde overtuiging dat de erfgenaam en troonopvolger de hoogste prioriteit genoot. Deze expliciete uiting van het belang van het welzijn van de oudste zoon benadrukt de cruciale rol die de erfopvolging speelt in haar hiërarchie van zorgen en prioriteiten. Desondanks beschouwde Elizabeth de gevangenschap van Rupert als een bedreiging voor de dynastie. Ze uitte haar voorkeur dat "hij liever dood was dan in de handen van de vijand," mede uit angst dat hij als gevangene tot het katholicisme zou worden bekeerd en zich bij de vijand zou voegen.¹¹⁷ Roe deelde deze zorg met haar en drukte in een brief zijn bezorgdheid uit dat Rupert, "moedig maar nog onstandvastig van karakter," nu gevangen was genomen en mogelijk gemakkelijk zou kunnen worden bekeerd door Ferdinand II, wat de zaak van de Palts ernstig in gevaar zou kunnen brengen.¹¹⁸ Daarom benadrukte Roe dat alle mogelijke

¹¹³ Eliot Warburton, *Memoirs of Prince Rupert and the Cavaliers; including their Private Correspondence* (1849) 90.

¹¹⁴ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 318.

¹¹⁵ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 416.

¹¹⁶ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 16 november 1638. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 726: "comforted that my sonns have lost no honnour in this action, and that him i love most is safe."

¹¹⁷ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 1 november 1638. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 721: "if he be prisoner I confess it woulde be no smale greef to me, for i wish rather dead then in his ennemies."

¹¹⁸ Brief van Roe in Hamburg aan Elizabeth, 29 oktober 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 720: "a daring but yet unsettled spiritt".

inspanningen moesten worden gedaan om Ruperts vrijlating zo spoedig mogelijk te bewerkstelligen. Karel Lodewijk beschouwde dit echter als te riskant en schreef aan zijn moeder:

Ik kan niemand dwingen [om een bevrijdingsmissie uit te voeren], aangezien er aanzienlijke risico's aan verbonden zijn. De koppigheid van mijn broer Rupert of een ontsnappingspoging zou hen in gevaar van ophanging kunnen brengen.¹¹⁹

Uiteindelijk is er nooit een bevrijdingsmissie voor Rupert ondernomen. Elizabeth hoopte dat hij uiteindelijk zou worden vrijgelaten, omdat "ze weinig zouden bereiken door Rupert gevangen te houden, aangezien ik meer zonen heb en hij zelfs niet de oudste is."¹²⁰

Uiteindelijk zou Rupert pas vier jaar later vrijkomen, onder voorwaarde dat hij nooit meer tegen het keizerrijk zou vechten.¹²¹ Dit was een teleurstelling voor Elizabeth, omdat Rupert had bewezen de meest bekwame militaire commandant te zijn van al haar zonen. Desalniettemin leverden Rupert en zijn jongere broer Maurits op andere wijze bijdragen aan de reputatie van hun familie. Op het moment dat Rupert werd vrijgelaten, begon namelijk de Engelse Burgeroorlog, waarbij de positie van Karel I op wankelende grond kwam te staan. Deze bloedige en langdurige strijd bracht verdeeldheid en conflict binnen het Engelse koninkrijk, met Karel I aan de ene kant, die probeerde zijn koninklijke macht te handhaven, en het Parlement aan de andere kant, dat streed voor meer inspraak in het bestuur van het land. Hiermee werd Karel I zijn machtige positie steeds meer ondermijnd, terwijl de status van de Engelse koning een van de belangrijkste troeven was in Elizabeths zoektocht naar bondgenoten. Rupert en Maurits zeilden in augustus 1642 naar het noorden van Engeland, net op tijd om deel te nemen aan de ceremonie waarbij de koninklijke standaard werd gehesen, het signaal voor het begin van de oorlog, in Nottingham. Rupert kreeg het bevel over de cavalerie van zijn oom, terwijl Maurits werd aangesteld als kolonel.¹²²

¹¹⁹ Brief van Karel Lodewijk in Hamburg aan Elizabeth, 17 december 1638. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 739: "neither could I force anybody to it, sence there is noe small danger in it, for any obstinacy of my Brother Ruperts or venture to scape could put in danger of hanging."

¹²⁰ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 2 december 1641. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 1015: "they could not gett much by keeping Rupert, I having more sonns and he not the eldest."

¹²¹ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 416.

¹²² Roy, 'Maurice, prince palatine of the Rhine', 2.

De kracht van huwelijken

In Den Haag bleef de herovering van de Palts onverminderd het voornaamste doel, niettegenstaande de moeilijkheden die ontstonden na de mislukte militaire actie van Karel Lodewijk en de daaropvolgende Engelse Burgeroorlog. Het organiseren van een nieuwe militaire aanval werd steeds complexer. Daarom begon vanaf 1641 de kwestie van de toekomstige huwelijken van de kinderen een prominentere rol te spelen in de strategische overwegingen. Huwelijken waren in de zeventiende eeuw namelijk een van de meest cruciale instrumenten die kon worden ingezet om snel de macht van een dynastie uit te breiden. Volgens historicus Jeroen Duindam dienden huwelijken als strategieën voor families om uiteenlopende doelen te verwezenlijken. Zo kon een vooraanstaand huwelijk de status van de familie vergroten, de territoriale invloed uitbreiden en financiële voordelen opleveren.¹²³ Historicus Jasper van der Steen stelt eveneens dat huwelijken in strategische zin werden ingezet, bijvoorbeeld om allianties te smeden, territoriale aanspraken te versterken en dynastieke posities te consolideren. Het hoofd van de dynastie hield voortdurend de meest gunstige opties in de gaten om de belangen van de dynastie te behartigen. Bovendien waren dynastieën in staat om snel te reageren op veranderingen binnen het Europese politieke landschap, waardoor ze goed voorbereid waren op diverse toekomstige uitdagingen. Dit gebeurde echter voortdurend vanuit beide betrokken partijen, wat vaak resulteerde in langdurige huwelijksonderhandelingen en situaties waarin huwelijken niet doorgingen wanneer zich een gunstiger aanbod voordeed. Dit leidde tot continue spanningen, zowel op het grote politieke toneel als binnen de interne familiedynamiek.¹²⁴

Ondanks het feit dat de Palts-dynastie geen materiële bezittingen meer had, bleef het huwen binnen deze familie aantrekkelijk voor ambitieuze adellijke geslachten. Dit was gedeeltelijk te wijten aan de bestaande dynastieke connecties, met name de familieband van Elizabeth met de koning van Engeland, en de potentiële politieke steun die dit kon bieden voor hun eigen ambities. Als gevolg hiervan was Elizabeth niet alleen actief op zoek naar geschikte huwelijkskandidaten, maar ontving ze ook verzoeken vanuit verschillende Europese adellijke families.

Het huwelijk van Karel Lodewijk, als de beoogde troonopvolger, werd een van de meest waardevolle troeven voor Elizabeth. Als hoofd van de dynastie speelde zij een cruciale rol in het huwelijksbeleid van haar kinderen. In 1635 schreef ze aan Roe dat "niemand zou

¹²³ Nexon, *The struggle for power in early modern Europe*, 6.

¹²⁴ Jasper van der Steen, 'Dynastic scenario thinking in the Holy Roman Empire', *Past & Present, Volume 256* (2022) 87-128, aldaar 94.

trouwen met mijn kinderen zonder mijn toestemming."¹²⁵ Elizabeth had talloze potentiële huwelijkskandidaten voor haar oudste zoon overwogen. In een brief van 8 september 1641 stelde Karel Lodewijk zelf voor om te trouwen met Maria Leopoldine van Oostenrijk, in de hoop op een vreedzame vereniging van het Palatijnse Huis met de Habsburgers. Gezien Maria's katholieke achtergrond beseftte Karel Lodewijk echter dat zijn moeder hier niet mee zou instemmen en schreef aan haar:

Ik vermoed dat uwe Majesteit enige bezwaren zal hebben, maar u zult merken dat al onze vrienden mij dit zullen aanraden. En als uwe Majesteit de verschillende status van onze twee Huizen in overweging neemt, zult u het geen slechte overeenkomst vinden.¹²⁶

Voor Elizabeth was het behoud van het protestantisme als religie echter van uitzonderlijk belang. Haar publieke en actieve toewijding aan het protestantisme vormde de hoeksteen van haar leven en de gebeurtenissen die zich hadden ontploegen sinds het prille begin van haar heerschappij in Bohemen. Ze was vastberaden dat haar dynastie trouw bleef aan dit geloof en zag dit als een cruciaal onderdeel van hun identiteit. Het afzweren van hun geloof zou niet alleen persoonlijke concessies inhouden, maar zou ook worden opgevat als een capitulatie aan de religieuze onderdrukking van de keizer en daarmee als een verloochening van alles waarvoor ze hadden gestreden. In een brief aan Roe benadrukte ze dat "er wordt gedacht dat de religie van de kinderen niet hetzelfde hoeft te zijn, (...) maar dat dit allemaal loze woorden zijn en niet serieus zullen worden genomen."¹²⁷ Dit voorgestelde huwelijk vond uiteindelijk geen doorgang.

Karel Lodewijk overwoog niet alleen zijn eigen huwelijk, maar was ook betrokken bij de huwelijksplannen van zijn jongere broer Rupert. In 1636 waren de onderhandelingen begonnen voor een mogelijk huwelijk tussen Rupert en Marguerite, de dochter en erfgenaam van de hertog van Rohan, een prominente protestantse familie in Frankrijk. Dit huwelijk werd gezien als van strategisch belang voor de strijd tegen de keizer, aangezien ze daarmee

¹²⁵ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 12 juli 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 339: "for none should marry my children without me."

¹²⁶ Brief van Karel Lodewijk in Edinburgh aan Elizabeth, 8 september 1641. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 995: "I beleeeve *your* Maty will take some exception att the point concerning the Alternative, but you will finde that all our frends will advise me to it, & if *your* Maty doe consider the different state of our two Houses, you will thinke it noe ill bargaine."

¹²⁷ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 8 september 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 201: "the childrens religion is to be thought one, which will neuer be granted, but these are all wordes in the aire, and not to be thought one, (...) I will take no notice of it."

bondgenoten konden verwerven in Frankrijk. Voordat deze onderhandelingen van start gingen, had Karel Lodewijk eerst de toestemming van zijn moeder gevraagd:

De Rohan zou niet onwillig zijn om hem te koppelen aan zijn dochter, de koning [van Engeland] lijkt het goed te keuren, maar hij zou graag uw advies en instemming hierin willen hebben. In de tussentijd denk ik dat het geen absurde suggestie is, want ze is zowel rijk als van aanzienlijke afkomst, en van hetzelfde geloof.¹²⁸

Door de gevangenschap van Rupert had dit huwelijk uiteindelijk geen doorgang gevonden. Na zijn vrijlating haastte Rupert zich naar Engeland, waar hij jarenlang diende als militair bevelhebber tijdens de Engelse Burgeroorlog. Hij behaalde aanzienlijke successen in deze rol, maar tot grote teleurstelling van Elizabeth en Karel Lodewijk is Rupert nooit getrouwd. Hetzelfde geldt voor Maurits, die een indrukwekkende carrière in het Engelse leger opbouwde, maar evenmin in het huwelijk trad.¹²⁹

Erfopvolging - Karel Lodewijk

Naast huwelijksplannen bleef Karel Lodewijk zich eveneens richten op de militaire herovering van de Palts en Bohemen. Voortdurend hield hij uitgebreide correspondentie met Elizabeth om hun strategieën te bespreken en af te stemmen. Vanaf 1642 begon Elizabeth echter langzaam afstand te nemen van haar positie als familiehoofd en gaf steeds meer verantwoordelijkheid aan haar zoon, waardoor hij onafhankelijk beleid kon voeren zonder haar invloed. Zo schreef Elizabeth vanaf 1642 herhaaldelijk in haar brieven dat ze de besluitvorming aan hem overliet, zoals:

Hij heeft nu de leeftijd om zelf te regeren en betere raadgevingen te kiezen dan de mijne en dus laat ik het aan hem over, zonder me ermee te willen bemoeien.¹³⁰

¹²⁸ Brief van Karel Lodewijk in Oatlands aan Elizabeth, 26 september 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 520: "de Rohan would not be unwilling to match him with his daughter, the King seemeth to like of it, but he would have *your* advice & consent in it, I think it is noe absurd proposition, for she is great both in meanes & birth and of the religion."

¹²⁹ Roy, 'Maurice, prince palatine of the Rhine', 4.

¹³⁰ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 7 november 1642. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 1051: "he is now of age to governe himselfe and choose better counsels than mine are and so I leave him to them, not meaning to medle with them."

Ondanks Karel Lodewijks eigen beleid slaagde hij er niet in om de Palts te heroveren. Het was de Vrede van Westfalen uit 1648 die een oplossing moest bieden voor de langdurige conflicten. Deze vredesovereenkomst tussen de Heilig Roomse keizer, de koning van Frankrijk en de Zweedse koning betekende het einde van de Dertigjarige Oorlog en bracht aanzienlijke veranderingen met zich mee. Het verdrag erkende officieel het principe van *cuius regio, eius religio*, wat betekent dat heersers het recht hadden om de religie van hun eigen staat te bepalen. Dit principe bracht een einde aan de pogingen om via militaire middelen religieuze eenheid op te leggen, en het legde de nadruk op het belang van soevereiniteit op zowel politiek als religieus gebied. Daarnaast zorgde het verdrag voor een reorganisatie van de territoriale structuren in Europa. De totstandkoming van het verdrag, dertien jaar na de eerste vredespoging, was het resultaat van de langdurige oorlog die alle betrokken partijen na zoveel jaren aanzienlijke verliezen had toegebracht. Deze uitputting had ertoe geleid dat alle betrokken partijen bereid waren tot onderhandelingen, het doen van concessies en het accepteren van een compromis.¹³¹

In de Vrede van Westfalen werd vastgelegd dat de situatie van vóór 1624 moest worden hersteld. Niet-religieuze eigendommen zouden worden teruggegeven zoals ze waren vóór 1620. Toch werd de situatie van de Palts-dynastie, hoewel bovenstaande wel doet impliceren, niet in zijn geheel hersteld. Er werden enkele concessies gedaan met betrekking tot de Palts en Bohemen. De hertog van Beieren, aan wie de keizer de Palts had toegekend, mocht de Opper-Palts en de titel van keurvorst behouden. Bohemen bleef eveneens in handen van de keizer. Karel Lodewijk werd echter niet volledig genegeerd. Hij kreeg de Neder-Palts terug, inclusief het familiebezit in Heidelberg. Bovendien werd speciaal voor hem een achtste keurvorstendom gecreëerd, wat zijn invloed in het Heilig Roomse Rijk versterkte. Na jaren van verlies en onzekerheid heerste er, ondanks het verlies van de Opper-Palts en Bohemen, een gevoel van opluchting bij zowel Karel Lodewijk als Elizabeth. Ze waren verheugd dat Karel Lodewijk met deze regeling kon terugkeren naar Heidelberg en dat hij als keurvorst weer invloed kon uitoefenen binnen het Heilig Roomse Rijk.¹³²

Een strategisch huwelijk - Henriette Maria

In de correspondentie van Elizabeth worden haar vier dochters minder frequent genoemd dan haar zonen. Dit verschil in vermelding kan worden toegeschreven aan het feit dat haar

¹³¹ Derek Croxton en Geoffrey Parker, 'A swift and sure peace: the Congress of Westphalia 1643–1648', Williamson Murray en Jim Lacey eds., *The Making of Peace* (Cambridge 2008) 70–99, 72.

¹³² Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 582.

dochteren geen officiële militaire en politieke functies konden vervullen en daardoor niet dezelfde bijdrage konden leveren bij onderhandelingen. Niettemin hadden de dochters ook een cruciale rol te vervullen, namelijk het tot stand brengen van voordelige huwelijken. Voor hen was dit een grotere verplichting dan voor de zonen, die voornamelijk op militair gebied bijdroegen aan dynastieke strategieën. In het volgende hoofdstuk worden de twee oudste dochters besproken, die er beiden niet in slaagden geschikte huwelijkspartners te vinden. De twee jongste dochters, Henriette Maria en Sophia, traden daarentegen wel in het huwelijk.

Voor Henriette Maria werden huwelijksonderhandelingen georganiseerd met Sigismund Rákóczi, die afstamde van de koninklijke Rákóczi-familie in Transsylvanië. Hij was protestants, vermogend en huwelijksgerechtigd. Hoewel de vijftientigjarige Henriëtte Maria gehoorzaamde aan de verwachtingen van haar familie, was zijzelf niet enthousiast over dit huwelijk. In een brief aan broer Karel Lodewijk gaf zij haar gevoelens weer:

Het [Transsylvanië] lijkt veel te ver weg om prettig te zijn, en hoewel het me iets meer geld oplevert, houd ik niet zoveel van mezelf dat ik om die reden zo ver weg zou willen gaan van al mijn familieleden; bovendien ben ik gewend om met weinig toe te komen.¹³³

Hoewel Henriette Maria aanvankelijk weinig enthousiasme toonde voor het huwelijk, vooral vanwege de verhuizing, vond de ceremonie plaats op 13 mei 1651. Dit huwelijk werd strategisch als gunstig beschouwd voor de dynastie, met name omdat de kans bestond dat Karel Lodewijk in de toekomst Transsylvanië als een waardevolle bondgenoot nodig zou kunnen hebben. Tragisch genoeg kwam het leven van Henriette Maria drie maanden na haar huwelijk ten einde aan het hof in Transsylvanië door een besmetting van het pokkenvirus, een vroegtijdig verlies van een dochter die altijd gehoorzaamheid had betoond.¹³⁴

Een veelbelovende toekomst - Sophia

Sophia, geboren in 1630 als het jongste kind van Elizabeth en Frederik, onderging een strenge opvoeding aan het prinsenhof in Leiden. Opvoeding speelde een cruciale rol bij het voorbereiden van de kinderen op hun toekomstige betrokkenheid in het Europese politieke

¹³³ Geciteerd in: Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 232: "It seems rather too far away to be pleasant, and though I might have a little more money by it I do not love myself so much that for the sake of that I would go so far from all my relations; besides, I am used to doing with a little."

¹³⁴ Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 232.

landschap, en Sophia was geen uitzondering. Haar jeugd werd ook gekenmerkt door verschillende familiedrama's en schandalen, die aan bod komen in het volgende hoofdstuk, wat haar uiteindelijk tot de laatste hoop van de familie maakte. Er werden aanzienlijke inspanningen geleverd om haar te positioneren in een zo hoog mogelijke positie. In haar eigen memoires beschrijft ze het harde regime aan het Prinsenhof in Leiden, waar ze samen met haar broers en zussen naartoe werd gestuurd, een situatie waar ze niet bepaald tevreden over was. Ze had het gevoel dat haar moeder weinig betrokken was bij de opvoeding van haar kinderen:

Ik werd zo jong mogelijk naar Leiden gebracht, waar Hare Majesteit, mijn moeder, al haar kinderen liet opvoeden, omdat ze liever haar apen en honden om zich heen had dan haar eigen kinderen. In Leiden hadden we een hof in de Duitse stijl. (...) Ik stond om zeven uur 's ochtends op en moest dagelijks 'en déshabillé' naar hofdame Marie de Quat, die me liet bidden en de Bijbel liet lezen. (...) Daarna werd ik aangekleed en rond half negen klaargemaakt om de reguliere opeenvolging van leraren te doorstaan. (...) Om tien uur was de dansmeester welkom, en zorgde voor beweging tot elf uur, het tijdstip van de lunch. (...) Na de lunch rustte ik tot twee uur, wanneer mijn leraren terugkwamen. Om zes uur at ik mijn avondeten en om half negen ging ik naar bed, nadat ik mijn gebeden had gezegd en enkele hoofdstukken in de Bijbel had gelezen.¹³⁵

Sophia's rigoureuze opvoeding bereidde haar voor op een leven in de hoogste Europese kringen. Gedurende deze periode werden verschillende huwelijkskandidaten overwogen, waaronder zelfs haar neef Karel II, die op dat moment op basis van het recht van geboorte de koning van Engeland was. Desalniettemin woedde de Engelse Burgeroorlog nog steeds voort. Op 6 februari 1649 had het Schotse parlement Karel II uitgeroepen tot koning van Groot-Brittannië en Ierland, maar in Engeland zelf was Oliver Cromwell aan de macht. Karel

¹³⁵ Geciteerd in: Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 4. Vertaling door Forester van Frans naar Engels: "No sooner was I strong enough to be moved than the Queen my mother sent me to Leyden, which is but three days' journey from the Hague, and where her Majesty had her whole family brought up apart from herself, preferring the sight of her monkeys and dogs to that of her children. At Leyden we had a court quite in the German style. (...) I rose at seven in the morning, and was obliged to go every day en déshabillé to Mlle. Marie de Quat, one of the ladies before mentioned, who made me pray and read the Bible. (...) I was then dressed and prepared by half-past eight to endure the regular succession of teacher after teacher. (...) At ten o'clock the dancing-master was always welcome, for he gave me exercise till eleven, which was the dinner hour. (...) After dinner I rested till two o'clock, when my teachers returned to the charge. At six I supped, and at half-past eight went to bed, having said my prayers and read some chapters in the Bible."

II was desondanks een geschikte huwelijkskandidaat, gezien het vooruitzicht dat Sophia ooit koningin van Engeland zou kunnen worden. Ze hoopte op dit huwelijk en geloofde dat haar protestantse afkomst bij hem in de smaak zou vallen, "aangezien er op dat moment geen protestantse prinsessen van hogere afkomst waren waaruit hij kon kiezen".¹³⁶

Uiteindelijk kwamen er geen huwelijksonderhandelingen van de grond, deels omdat Sophia het gevoel had dat Karel II haar niet serieus nam. Deze ervaring liet haar somber gestemd achter en gaf haar het gevoel dat ze weinig te bieden had. Ondanks deze teleurstelling trouwde Sophia later met Ernst August von Braunschweig-Lüneburg, een huwelijk dat haar uiteindelijk een hoge positie in de Europese aristocratie opleverde. Sophia beschouwde hun huwelijk als een liefdeshuwelijk; zij geloofde dat hij uit liefde met haar trouwde, aangezien het verschil in materieel bezit en financiële middelen groot was:

Ik vind plezier in het herinneren hoe blij we waren om alleen gelaten te worden toen alle gasten waren vertrokken, en hoe groot de toewijding van de Hertog aan mij was. Ik had alleen omwille van belangen verwacht dat hij niets dan onverschilligheid voor mij zou voelen; maar nu waren zijn gevoelens zodanig dat ik de overtuiging had dat hij voor altijd van me zou houden.¹³⁷

Het huwelijk bracht aanzienlijke voordelen met zich mee. Ernst August werd later keurvorst van Hannover, waardoor Sophia een prominente positie in de Europese aristocratie verwierf. En daar hield het niet op. In 1701 werd in Engeland de *Act of Settlement* aangenomen. Deze wet bepaalde dat als de Engelse koningin op dat moment, Anna Stuart, zonder kinderen zou overlijden, de Engelse troon zou overgaan op het dichtstbijzijnde protestantse familielid. Sophia van de Palts was dat dichtstbijzijnde familielid, en daarmee kwamen zij en haar zoon, George I, in de lijn van opvolging te staan.¹³⁸ In 1714 overleed Sophia, en enkele maanden later overleed ook Anna Stuart, kinderloos. Hierdoor werd George I koning van Groot-Brittannië en Ierland. Helaas heeft Elizabeth dit opmerkelijke fenomeen, waarbij haar kleinzoon een van 's werelds machtigste posities bekleedde, niet meer meegemaakt.

¹³⁶ Geciteerd in: Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 8: "at that time there were no Protestant princesses of birth superior to mine for him to choose amongst."

¹³⁷ Geciteerd in: Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 81: "I take pleasure in remembering how rejoiced we were to be left to ourselves when all the guests were gone, and how great was the Duke's devotion to me. Marrying from interest only he had expected beforehand to feel nothing but indifference for me; but now his feelings were such that I had the fond conviction that he would love me for ever."

¹³⁸ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 411.

3. Schandalen

Zoals reeds uiteengezet in het vorige hoofdstuk, vertoonden veel kinderen gehoorzaamheid jegens hun moeder, waarbij ze de door haar gemaakte keuzes inzake militaire opleidingen en huwelijken trouw volgden. Desalniettemin waren er ook kinderen die een opstandige houding aannamen ten opzichte van hun moeder of niet in staat waren aan haar verwachtingen te voldoen. Elizabeth beschouwde hen als een smet op de familienaam, wat leidde tot aantasting van de reputatie van de dynastie. In dit hoofdstuk worden deze kinderen nader geanalyseerd, waarbij de factoren worden onderzocht die hebben bijgedragen aan de verzwakking van de dynastie.

Conceptualisering schandalen

Volgens historicus Jonathan Dewald konden de verlangens en interesses van het familiehoofd soms in conflict komen met de wensen van de kinderen binnen dynastieën. In dergelijke gevallen konden deze kinderen weerstand tonen tegen het familiehoofd om hun eigen belangen te behartigen, waarmee ze zich zelfs konden distantiëren van de dynastie. Daarnaast waren er kinderen die niet konden voldoen aan de verwachtingen en normen die het familiehoofd had gesteld. Indien een lid van de dynastie zijn of haar toegewezen rol niet vervulde, werd dit beschouwd als een mislukking, zowel intern als in de ogen van de buitenwereld, wat schade toebrengt aan de dynastie.¹³⁹ Historicus Jane Ohlmeyer voegt hieraan toe dat schandalen de reputatie van een dynastie konden verzwakken, en dat familiehoofden zich ervan bewust waren dat de buitenwereld de individuele daden zou beoordelen. Het besef dat een aangetaste reputatie niet alleen de dynastieke identiteit, maar ook de machtspositie van de dynastie kon beïnvloeden, was diepgeworteld. In de zeventiende eeuw werd macht immers in grote mate bepaald door de heersende reputatie. Schandalen binnen aristocratische families konden onder andere voortkomen uit het niet aangaan van een huwelijk, het overgaan tot een ander geloof, of het niet naleven van de heersende gedragsnormen.¹⁴⁰

¹³⁹ Jonathan Dewald, *Status, Power, and Identity in Early Modern France: The Rohan Family, 1550-1715* (Pennsylvania 2015) 196.

¹⁴⁰ Jane Ohlmeyer, 'Aristocratic Identity Formation in Seventeenth-Century Ireland', Liesbeth Geevers en Marini Mirella eds., *Dynastic Identity in Early Modern Europe* (Londen 2015) 25-41, aldaar 33.

Mislukte huwelijksplannen - Elisabeth

Het oudste kind dat niet aan Elizabeths verwachtingen kon voldoen was haar eerstgeboren dochter, Elisabeth, vernoemd naar haar moeder. Ze werd een jaar voor hun inhuldiging in Bohemen geboren en had als jong meisje ongetwijfeld veel tumult, verlies en angst ervaren, te wijten aan de vlucht uit Bohemen naar Den Haag en de latere militaire campagnes van haar ouders. Voordat ze werd overgeplaatst naar het Prinsenhof in Leiden, samen met haar broers en zussen, werd ze opgevoed in Crossen door haar grootmoeder Louise Juliana van Nassau, de moeder van Frederik. Toen ze als negenjarig meisje in 1627 in Leiden aankwam, had ze haar ouders al enkele jaren niet gezien. Na een liefdevolle opvoeding door haar grootmoeder, trad ze nu het strenge hofleven van Leiden binnen, waar de regels van Elisabeth werden nageleefd, terwijl Elisabeth zelf enkele kilometers verderop in Den Haag verbleef.¹⁴¹

Elisabeth toonde een strenge houding ten opzichte van haar dochters en leek hen bovendien minder belangrijk te vinden dan haar oudste zoon, Karel Lodewijk. In een brief aan Roe liet ze ondubbelzinnig blijken: "Mijn zoon is me dierbaarder dan al mijn dochters."¹⁴² Elisabeth werd echter nog strenger behandeld, vermoedelijk vanwege de aanzienlijke karaktersverschillen tussen Elisabeth en haar moeder. Dit bleek uit een mededeling van Elisabeth in een brief aan Roe: "Tussen jou en mij (...) ze is erg onnozel en laat zich veel te snel beïnvloeden."¹⁴³ Elisabeth voelde duidelijk de afkeuring van haar moeder, en besprak deze kwestie met haar broer Karel Lodewijk. Hij deelde in een brief aan hun moeder de gevoelens van zijn zus over haar:

Haar grootste ambitie is om in uw gunst te blijven, net als de rest van uw kinderen. Haar enige verdriet zou zijn als u reden zou vinden om ontevreden over haar te zijn, of haar met dezelfde afstandelijkheid zou behandelen als eerder. Als ze u toch teleurstelt, zou ik haar eerder veroordelen dan wie dan ook, omdat ik het grootste deel van uw genegenheid heb ontvangen. Het is mijn verantwoordelijkheid om er bijzonder op toe te zien dat geen van ons tekortschiet in de plicht en gehoorzaamheid die we aan u verschuldigd zijn.¹⁴⁴

¹⁴¹ Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 39.

¹⁴² Brief van Elisabeth in Den Haag aan Roe, 21 februari 1635. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 317: "my sonne is more deare to me then all my daughters."

¹⁴³ Brief van Elisabeth in Den Haag aan Roe, 14 januari 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 375: "betwixt you and me (...) she is so foolish in be gouerned all."

¹⁴⁴ Brief van Karel Lodewijk aan Elisabeth, 5 mei 1636. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 420: "her greatest ambition is to be continued in your favour like the rest of your children, soe her

Karel Lodewijk nam het aan de ene kant op voor zijn zus, maar benadrukte ook dat alle kinderen een verplichting hadden jegens hun moeder en dat hij er persoonlijk op zou toezien dat al zijn broers en zussen zich aan deze verplichting zouden houden. Hiermee hield hij zich aan zijn leidende rol binnen de dynastie als oudste zoon. Uiteindelijk zou hij het hoofd van de dynastie worden, en het was daarom voor hem eveneens van groot belang dat iedereen gehoorzaam was aan de dynastieke plannen van Elizabeth.

Ook haar zussen observeerden een onzekerheid bij Elizabeth in de omgang met hun moeder. Sophia beschreef in haar memoires de fysieke reactie van haar oudere zus als ze zich ongemakkelijk voelde, met name de neiging van haar neus om snel rood te worden:

Op zulke momenten trok ze zich terug uit de wereld. Ik herinner me dat mijn zus prinses Louise, die minder gevoelig was, haar eens vroeg om tijdens zo'n ongelukkige gelegenheid naar boven te komen om de koningin [Elizabeth] te bezoeken, omdat het het gebruikelijke tijdstip was. Prinses Elizabeth reageerde met de vraag: "Verwacht je dat ik met deze rode neus naar haar toe ga?" Waarop Prinses Louise antwoordde: "Wacht je liever tot je een andere hebt?"¹⁴⁵

Voor Elizabeth moet het overduidelijk zijn geweest dat ze, om haar moeder niet teleur te stellen, een geschikte huwelijkspartner moest vinden. Dit was geen sinecure, maar na verloop van tijd diende zich een potentiële huwelijkskandidaat aan: de Poolse koning Wladislaus IV. Hij was echter katholiek, en als Elizabeth met hem zou trouwen, zou ze zich tot het katholicisme moeten bekeren. Dit was iets haar moeder, zoals eerder besproken, ten koste van alles wilde vermijden.¹⁴⁶ Op een later moment, in 1638, overwoog Elizabeth om haar dochter te laten trouwen met Hertog Bernard van Saksen-Weimar, een Duitse prins en tevens een generaal die diende in de hoogste rang van protestantse troepen in Duitsland. Dit blijkt uit haar correspondentie met Roe, waarin ze schreef:

onely grief would be if you should finde any cause in her to discontent you, or to use her with the former coldnesse, if she should have any I would condemne her sooner then any body, for it appataineth to me, who have reveiveth most favor from your majesty to have a singular care that none of us faile in the duty and obedience we owe you."

¹⁴⁵ Geciteerd in: Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 14: "At such times she hid herself from the world I remember that my sister Princess Louise who was not so sensitive asked her on one such unlucky occasion to come upstairs to the Queen as it was the usual hour for visiting her Princess Elizabeth said "Would you have me go with this nose?" The other replied "Will you wait till you get another?"

¹⁴⁶ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 8 september 1633. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 201.

Ik heb uitvoerig met mijn zoon gesproken over alle aangelegenheden, hij moet u een brief tonen en uw advies inwinnen over deze zaak. Ik verzoek u uiterst discreet te zijn met betrekking tot Hertog Bernard en Prinses Elisabeth, en ik hoor graag uw gedachten hierover.¹⁴⁷

Het idee achter deze verbintenis was dat zijn leger volledig ingezet kon worden ter ondersteuning van de militaire acties betreft de Palts, die op dat moment in volle gang waren.¹⁴⁸ Er kwam echter een tragisch einde aan deze plannen, aangezien Bernard datzelfde jaar overleed. Na zijn overlijden werden er geen verdere huwelijksaanvragen meer ontvangen en slaagde ze er niet in zelf een huwelijkspartner te vinden. Aangezien een huwelijksverbintenis van strategisch belang kon zijn in die periode, vooral omdat Elizabeth zich destijds inspande om een leger te mobiliseren voor Karel Lodewijk, moet het voor haar dochter duidelijk zijn geweest dat het niet vinden van een huwelijkspartner een aanzienlijke teleurstelling binnen de familie was.

Tijdens haar verblijf in Leiden ontwikkelde Elisabeth een opmerkelijke vriendschap met filosoof René Descartes, waarin ze openhartig was over haar familie en de last die zij ondervond van de vele verantwoordelijkheden. In haar brieven aan Descartes uitte ze haar bewustzijn van het feit dat zij haar familie teleurstelde. Ze bekende dat "de vruchteloze inspanningen die ik onderneem om hen te helpen niet zonder een gevoel van angst zijn, dat nog niet is getemperd door de rede, of dat alweer nieuwe problemen veroorzaakt."¹⁴⁹ Bovendien deelde ze haar gevoelens over de verwachtingen waaraan zij moest voldoen: "Soms drukken de belangen van mijn familie, die ik niet mag verwaarlozen, en de verplichtingen van gesprekken en aangename verplichtingen die ik niet kan ontlopen, deze zwakke geest van mij met ergernis of vermoeidheid."¹⁵⁰ Deze correspondentie werpt licht op de psychosociale aspecten van de druk die werd uitgeoefend door de verwachtingen binnen aristocratische en vorstelijke families. Kinderen werden van jongs af aan doordrongen van de

¹⁴⁷ Brief van Elisabeth in Den Haag aan Roe, 31 december 1638. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 750: "I haue written of all things at large to my sonne, he must shew you his letter and your aduiss of something, I pray be verie secret in that of Duke Bernard and the Lady Elizabeth and what you think of it."

¹⁴⁸ Akkerman, *The correspondence of Elizabeth Stuart*, 750.

¹⁴⁹ Geciteerd in: Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 163: "the useless efforts which I make to help them without an anxiety that is no sooner calmed by reason than a fresh disaster provokes fresh trouble."

¹⁵⁰ Geciteerd in: Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 131: "Sometimes the interests of my family which I ought not to neglect, sometimes conversations and com- plaisances which I cannot avoid, lower this weak mind of mine with vexation or weariness"

verplichting om de door het familiehoofd vastgestelde plannen te volgen en de aristocratische levensstijl te handhaven die binnen de familie werd gecultiveerd. Dit betekende dat ze niet alleen persoonlijke verwachtingen moesten naleven, maar ook de heersende normen en sociale verwachtingen die samenhangen met hun aristocratische achtergrond.

Het was duidelijk dat Elisabeth de druk die haar moeder op haar uitoefende niet langer kon verdragen en dat ze na talloze pogingen om haar goedkeuring te verkrijgen, besloot dat ze hier niet langer aan kon voldoen. Ze zou nooit trouwen en zocht een uitweg, die ze vond in religie. Ze trad toe als abdis in een protestants vrouwenklooster in Herford.¹⁵¹ Vanuit het klooster schreef ze in een brief aan haar broer Karel Lodewijk dat ze een gevoel van bevrijding ervoer. Ze uitte haar verwondering over "de onredelijkheid van situaties waarin mensen, die van nature zo innig met elkaar verbonden zijn, dat geen van hen een ander pijn kan doen zonder zichzelf te schaden, gedurende vele jaren in onenigheid blijven verkeren."¹⁵² Hiermee doelde ze op de teleurstelling die haar moeder had gekoesterd.

De hoop op een huwelijkspartner - Louise Hollandine (Deel 1)

Eveneens slaagde de tweede dochter van Elizabeth en Frederik, Louise Hollandine, er niet in om de ambities van haar moeder te verwezenlijken, wat uiteindelijk resulteerde in een aanzienlijk schandaal. Louise werd vlak na haar geboorte in 1622 naar Leiden gebracht. Op het Prinsenhof hield ze zich strikt aan de heersende hofetiquette, maar wist tussen de rigide hofregels door een uitzonderlijk talent te ontwikkelen: schilderen.¹⁵³ Sophia, in haar memoires, getuigde van Louise's toewijding aan de schilderkunst en merkte op dat haar talent zo verfijnd was "dat zij gelijkende portretten kon vervaardigen zonder het origineel te zien."¹⁵⁴ Ondanks haar opvallende talent, dat ze kon ontwikkelen door lessen te volgen bij Gerard van Honthorst, beseftte Louise dat haar voornaamste verplichting was om een geschikte huwelijkspartner te vinden, bij voorkeur iemand die de positie van de dynastie zou versterken en militaire steun kon bieden.

Al snel diende zich een veelbelovende huwelijkskandidaat aan: Frederik Willem, de keurvorst van Brandenburg. In 1636 bezocht de keurvorst het hof van Elizabeth en toonde hij grote genegenheid voor Louise. Hij werd al snel gezien als de ideale huwelijkskandidaat in de

¹⁵¹ Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 289.

¹⁵² Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 406: "thinking it so unreasonable that persons whom nature attaches together by so close a bond that no one of them can hurt another without being prejudiced thereby, should remain whole years in dissension."

¹⁵³ Forester, *Memoirs of Sophia*, 15.

¹⁵⁴ Geciteerd in: Forester (red.), *Memoirs of Sophia*, 15: "She devoted herself to painting and so strong was her talent for it that she could take likenesses without seeing the originals."

ogen van Elizabeth: hij was een toegewijde protestant en had eerder hun zaak gesteund tijdens militaire operaties om de Palts te heroveren. Elizabeth deelde dit opwindende nieuws met Roe:

Ik wil je informeren over een kwestie waarvan ik je verzoek om geen aandacht te besteden aan wie dan ook totdat ik dit wens: de Keurvorst van Brandenburg is van plan te trouwen met Prinses Louise.¹⁵⁵

In de daaropvolgende jaren vonden er officiële onderhandelingen plaats over een mogelijk huwelijk tussen Louise en Frederik Willem. Dit huwelijk zou uiteindelijk niet plaatsvinden, aangezien de dynastie tijdens de onderhandelingen werd geconfronteerd met een reeks conflicten en schandalen, die Frederik Willem uiteindelijk overtuigden af te zien van het huwelijk.¹⁵⁶ Het eerste schandaal betrof de Engelse Burgeroorlog, die in 1642 was uitgebroken en vier jaar later leidde tot de afzetting van Karel I als koning van Engeland, gevolgd door zijn terechtstelling in 1649.¹⁵⁷ Deze ingrijpende gebeurtenissen, waarbij de status van Elizabeths broer, die altijd een kracht was geweest voor de dynastie, veranderde in een schandaal, verzwakte aanzienlijk de positie van Elizabeth en haar kinderen en creëerden een onzekere omgeving voor de dynastie. De overige twee schandalen waren verbonden aan Elizabeths twee jongste zonen, Eduard en Philip.

De bekering tot het katholicisme - Eduard

Eduard, de op een na jongste zoon van Elizabeth en Frederik, onderscheidde zich doordat hij, in tegenstelling tot zijn oudere broers die naar Engeland werden gestuurd, met zijn jongere broer Philip naar Parijs werd gezonden om daar zijn opleiding te volgen.¹⁵⁸ In die periode was Frankrijk onder het bewind van koning Lodewijk XIII en kardinaal Richelieu actief betrokken bij de ondersteuning van de protestantse partij, met als doel het handhaven van de machtsbalans in Europa en het versterken van de Franse invloed in Duitsland.¹⁵⁹ Deze geopolitieke situatie had invloed op de beslissing van Elizabeth om haar zonen naar Parijs te

¹⁵⁵ Brief van Elizabeth in Den Haag aan Roe, 6 januari 1642. In: Akkerman (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart II*, 1020: "I will acquaint you with a business which I pray take no notice of to anie bodie till I desire it, the Elector of Brandenburg hath dessigne to match with the Princesse Lewisse"

¹⁵⁶ Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 358.

¹⁵⁷ John Kenyon, *The Civil Wars of England* (Londen 1988) 27.

¹⁵⁸ Elizabeth Benger, *Memoirs of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia, Daughter of King James the First* (Londen 1825) 347.

¹⁵⁹ Harrison, *De Dertigjarige Oorlog*, 383.

sturen, aangezien dit haar de mogelijkheid bood om de banden met Frankrijk te versterken. Bovendien was het gebruikelijk voor aristocratische families om kinderen naar andere adellijke hoven te sturen om hen een passende opleiding en hoffelijke manieren bij te brengen.¹⁶⁰ Elizabeth had de intentie om haar jongste zonen weg te houden van de politieke onrust en hen een hoogwaardige educatie te verschaffen. Zo verwierf Eduard in Parijs een grondige kennis van de Franse taal en cultuur, en bewoog zich in de kringen van de protestantse adel.¹⁶¹ Hij beschikte echter niet over eigen financiële middelen, aangezien zijn familie in Den Haag nog steeds afhankelijk was van de Staten-Generaal. Daarom ging Eduard actief op zoek naar een huwelijkspartner die hem de benodigde financiële middelen kon verschaffen. Uiteindelijk vond hij deze partner in Anna Gonzaga, een lid van de welgestelde tak van de Gonzaga-familie.¹⁶² In april 1645 kondigde Eduard zijn huwelijk met haar aan, maar ging daarmee in tegen de voorschriften van zijn moeder, aangezien Anna katholiek was.

Tijdens de Dertigjarige Oorlog speelde religie een aanzienlijke rol in het vormen van de dynastieke identiteit. Families die zich tot het protestantisme hadden bekeerd, werden onlosmakelijk betrokken bij het conflict tegen de katholieke keizer en toonden vastberadenheid in het handhaven van hun principes volgens de Protestantse leer. Ze waren bereid om de gevolgen van oorlog en onzekerheid binnen het rijk te ondergaan om hun religieuze overtuigingen te behouden. Dit was verweven met hun dynastieke identiteit. Niettemin kwamen volgens historici Susan Broomhall en Jacqueline van Gent regelmatig religieuze bekeringen voor binnen protestantse families, zoals bij Flandrina van Nassau en Johann Ludwig van Nassau-Hadamar binnen de Nassau-dynastie. Dit kon volgens Broomhall en Van Gent ernstige bedreigingen vormen voor de continuïteit van de dynastieke identiteit. Deze bekeringen hadden diepgaande gevolgen voor de familiebanden, waarbij ze werden gezien als overgave aan de vijand en bijdroegen aan de ondermijning van de dynastieke samenhang.¹⁶³

Met het huwelijk bekeerde Eduard zich publiekelijk tot het katholicisme, wat een diepgaand verdriet veroorzaakte bij zijn moeder en zijn broers en zussen. Het behouden van het protestantse geloof had voor Elizabeth altijd de hoogste prioriteit gehad en was de leidraad geweest voor al haar beslissingen sinds haar kroning in Bohemen. Voor Eduard vertegenwoordigde de keuze tot bekering echter persoonlijke welvaart en stabiliteit, wat sterk

¹⁶⁰ Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 343.

¹⁶¹ *Ibidem*, 365.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ Susan Broomhall en Jacqueline van Gent, 'Converted Relationships: Re-negotiating Family Status after Religious Conversion in the Nassau Dynasty', *Journal of social history* 47 (2014) 647–672, aldaar 664.

contrasteerde met de financiële onzekerheid en die hij gedurende zijn hele leven had ervaren. Met het huwelijk koos hij voor zijn individuele belangen en niet voor de dynastieke belangen. Deze individualiteit veroorzaakte niet alleen een diepgaand familieconflict, maar leidde ook tot politiek gezichtsverlies. De beslissing van Eduard om van religie te veranderen verergerde de reeds fragiele positie van de dynastie.¹⁶⁴ Zo schreef zijn zus Elisabeth aan Descartes:

Ik dacht dat een sterke vastberadenheid om geluk alleen te zoeken in dingen die afhankelijk zijn van mijn wil, me minder gevoelig zou maken voor externe zaken, voordat de dwaasheid van een van mijn broers me mijn zwakte deed beseffen. (...) Als je de moeite neemt om de krant te lezen, moet je weten dat hij in handen is gevallen van een bepaald soort mensen die meer haat hebben jegens onze familie dan liefde voor hun eigen erediens, en zich in hun valstrikken heeft laten lokken om van religie te veranderen en rooms-katholiek te worden, zonder enige schijn van overtuiging dat hij zijn geweten volgt.¹⁶⁵

Ook Karel Lodewijk, die besepte dat schade aan de dynastie vooral zijn eigen aanspraken zou schaden, was verafschuwd door de keuze van Eduard. In een brief aan zijn jongere broer Philip, die op dat moment nog in Parijs verbleef, drong hij erop aan onmiddellijk uit Parijs te vertrekken en terug te keren naar Den Haag, omdat in Parijs "slechts atheïsten of huichelaars te vinden waren".¹⁶⁶ Maar de grootste teleurstelling kwam van Elisabeth, die in een brief verklaarde dat ze liever dood was dan dat een van haar kinderen zich zou bekeren tot het katholicisme en afstand zou nemen van het protestantisme waarin hij zorgvuldig was opgevoed. Ze beklagde zich diep dat ze Eduard niet naar Engeland had gestuurd in plaats van hem in Frankrijk te laten blijven.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Benger, *Memoirs of Elizabeth Stuart*, 380.

¹⁶⁵ Geciteerd in: Godfrey, *A Sister of Prince Rupert*, 151: "I believed that a strong resolution only to seek happiness in the things which depend on my will would render me less sensitive to those which come from without, before the folly of one of my brothers made me feel my weakness. (...) If you take the trouble to read the gazette you must be aware that he has fallen into the hands of a certain sort of people who have more hatred to our family than love of their own worship, and has allowed himself to be taken in their snares to change his religion and become a Roman Catholic, without making the least pretence which could impose on the most credulous that he was following his conscience."

¹⁶⁶ Geciteerd in: Blaze de Bury, *Memoirs of the Princess Palatine, Princess of Bohemia* (1853), 231: "were only to be found either Atheists or hypocrites."

¹⁶⁷ Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 365.

Een moord als schending van de gedragsnormen - Philip

Philip, de jongste zoon van Elizabeth en Frederik, werd na enkele jaren opleiding te hebben genoten aan het Franse hof in 1645 teruggestuurd naar Den Haag vanwege het huwelijk en de bekering van Eduard. Een jaar later vond in Den Haag echter een schandaal plaats die Elizabeth hem nooit zou vergeven; de moord op markies de l'Epinay. Hiermee had Philip de heersende gedragsnormen geschonden.

Enkele jaren daarvoor was de Franse L'Espinay bevorderd tot sergeant-majoor in de Republiek. Vanaf dat moment bracht hij dagelijks bezoeken aan het hof van Elizabeth, wat leidde tot kwaadaardige roddels en beschuldigingen over amoureuze relaties van L'Espinay, zowel met Elizabeth als haar dochter Louise. Deze beschuldigingen werden onder andere vastgelegd in de *Historiettes van Gédéon Tallemant des Réaux*, waarin de auteur schrijft dat L'Espinay "eerst de moeder en vervolgens prinses Louise verleidde, hij had namelijk een fatale voorliefde voor Louises."¹⁶⁸ In Nederlandse werken komen soortgelijke verhalen voor, zoals in het werk *Monsieur De l'Espinay. Eene episode uit het leven van Elisabeth Stuart, Koningin van Bohemen, 1645-1646*, waarin de auteur beweert dat Philip, op dat moment de enige zoon die in Den Haag verbleef, vond dat "de intimiteit tussen Louise Hollandine en de opperstalmeester een belediging was voor hun koninklijke huis, en dat hij opdracht had gekregen van zijn broer Karel Lodewijk om 'de ellendige Franse hond' uit Den Haag te verwijderen, of hem door zijn lakeien te laten uitschakelen."¹⁶⁹ De auteur vermeldt ook dat dit niet alleen verband hield met Louise Hollandine, maar het ook "in het belang van de koningin was dat l'Espinay zich tijdelijk terugtrok."¹⁷⁰ Daarnaast zou Elizabeth ook hebben aangekondigd hem te willen aanstellen als haar persoonlijke adviseur, waaronder op financieel gebied.¹⁷¹ In hoeverre de verhalen over de verhoudingen van L'Espinay met Elizabeth en Louise juist zijn, kan niet met zekerheid worden gezegd. Niettemin blijkt uit juridische documenten van het Hof van Holland dat Philip schuldig werd bevonden aan de moord op L'Espinay op 20 juni 1646, nadat hij hem tijdens een woordenwisseling met een

¹⁶⁸ Geciteerd in: De Gédéon Tallemant des Réaux, *Les historiettes de Tallemant des Réaux II* (1835) 114: "cajolla d'abord la mere, et après la Princesse Louyse car les Louyses estoient fatales à ce garçon."

¹⁶⁹ Geciteerd in: Jan ten Brink, *Monsieur De l'Espinay. Eene episode uit het leven van Elisabeth Stuart, Koningin van Bohemen, 1645-1646* (1899): "dat de intimiteit tusschen Louise Hollandine en den Opperstalmeester eene belediging was voor hun koninklijk huis, en dat hij van zijn broeder Karel Lodewijk de opdracht ontvangen had, den ellendigen Franschen hond uit Den Haag te verwijderen, of te laten afmaken door zijne lakeien."

¹⁷⁰ Geciteerd in: Brink, *Monsieur De l'Espinay*: "in het belang der Koningin dat l'Espinay zich voor eene pooze terugtrok."

¹⁷¹ Brink, *Monsieur De l'Espinay*.

jachtmes in de borst zou hebben gestoken, het mes had weggegooid en vervolgens was gevlucht.¹⁷²

Na deze gebeurtenis koos Elizabeth de kant van de markies, en verafschuwde haar zoon publiekelijk voor wat hij gedaan had. Ze verbrak elk contact met hem en wilde niet dat hij ooit nog zou terugkeren naar Den Haag. Ze weigerde hem verder te erkennen als haar kind. Karel Lodewijk probeerde te bemiddelen door namens zijn jongere broer vergiffenis te vragen:

Sta me alsjeblieft toe, mevrouw, namens mijn broer Philip om vergeving te vragen. (...) Ik blijf erop vertrouwen dat het welzijn van uw kinderen, de eer van uw familie en uw eigen welzijn zwaarder wegen dan welke andere overweging dan ook.¹⁷³

Hieruit blijkt dat Karel Lodewijk zijn moeder herinnerde aan haar voortdurende toewijding aan de belangen van de dynastie. Ze had ervoor kunnen kiezen om Philip te steunen en te proberen de zaak te herstellen, maar in plaats daarvan vergrootte ze het schandaal door de zijde van de markies te kiezen.

De tweede bekering tot het katholicisme - Louise Hollandine (Deel 2)

Deze schandalen hebben gezamenlijk een diepgaande invloed gehad op de huwelijksonderhandelingen tussen Louise en Frederik Willem, die in dezelfde periode plaatsvonden. Ze hebben niet alleen de reputatie van de familie geschaad, maar ook de fundamenten van hun verloving aangetast. Frederik Willem beseftte dat het van cruciaal belang was om een vrouw te vinden met niet alleen een onberispelijke reputatie, maar ook financiële middelen, om zo de stabiliteit van het huwelijk en de status van de familie te waarborgen. Als gevolg daarvan werden de veelbelovende huwelijksonderhandelingen abrupt beëindigd, waardoor Louise een toekomst zonder een wettige echtgenoot tegemoet ging.¹⁷⁴ Er zou daarna nooit meer een geschikte huwelijkspartner voor Louise worden gevonden.

¹⁷² Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 363.

¹⁷³ Geciteerd in: Benger, *Memoirs of Elizabeth Stuart*, 384: "Only, madam, give me leave to beg pardon in my brother Philip's behalf. (...) But I hope I am deceived in what I hear of this, and that this precaution of mine will seem but impertinent, and will more justly deserve forgiving than my brother's action; since I will still be confident that the good of your children, the honour of your family, and your own, will prevail with you against any other consideration."

¹⁷⁴ Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 353.

In de jaren na de Vrede van Westfalen waren bijna al haar broers en zussen uitgevlogen. Karel Lodewijk verbleef in Heidelberg, waar hij zijn jongere zus Sophia had uitgenodigd om te komen wonen. Elisabeth was abdis in Heldefort. Rupert en Maurits dienden als militaire aanvoerders in Engeland, waar Philip zich later bij hen voegde, en Eduard verbleef in Frankrijk. Hiermee was Louise als enige achtergebleven bij haar moeder in Den Haag, zonder echtgenoot en zonder duidelijk toekomstperspectief. Hoewel de Vrede van Westfalen de familie in zekere mate had hersteld, bleven de financiële problemen in Den Haag onopgelost. Verschillende schuldeisers klopten aan bij Elisabeth, en de positie van haar neef, de Engelse koning Karel II, verzwakte steeds verder tijdens de Engelse Burgeroorlog. Het leven in Den Haag, ondanks het herstel en de vrede, bleef somber.¹⁷⁵

In deze sombere sfeer zocht Louise een uitweg, en net als haar oudere zus Elisabeth, vond ze die in religie. Louise meende echter dat het noodzakelijk was om zich, net als haar broer Eduard, te bekeren tot het katholieke geloof. Op 16 december 1657, op 35-jarige leeftijd, verliet ze vroeg in de ochtend het hof in Den Haag. Ze liet een brief achter waarin ze haar moeder vertelde dat ze naar Frankrijk ging om zich te bekeren, waar ze zich zou voegen bij haar broer en diens vrouw Anna Gonzaga:

Uwe Majesteit, mijn diepe respect voor u is zo groot dat ik nooit iets zou doen om u opzettelijk teleur te stellen. Ik zou nooit een handeling ondernemen, hoe redelijk deze ook mag lijken, zonder dit eerst met u te bespreken, behalve als ik werd geleid door een goddelijke impuls. Echter, in deze specifieke situatie, die bovennatuurlijk is en niet van deze wereld, voelde ik dat uw Majesteit mogelijk tegen de goddelijke voorzienigheid zou zijn in mijn voordeel. Daarom voelde ik me verplicht om mijn besluit op de manier zoals ik nu doe aan u kenbaar te maken. Ik moet u dus vertellen, mevrouw, aangezien de kerstfestiviteiten snel naderen, ik me genoodzaakt voel om me terug te trekken van uw aanwezigheid uit vrees dat ik gedwongen zou worden om het sacrament te ontvangen, wat in strijd zou zijn met mijn geweten. Ten slotte heeft God mij de meest duidelijke weg naar mijn eigen redding geopenbaard en mij laten begrijpen dat alleen de katholieke religie deze weg biedt, waar geen andere optie voor is.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ibidem, 390.

¹⁷⁶ Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 391: "Madam, The respect which I have for your majesty is too great to perme to do anything purposely to displease you ; and God knows that no impulse, except that of His spirit, could ever have induced me to undertake any action, however reasonable, without having first communicated it to you; but in this contingency, the affair being one of heaven and not of

Met deze brief nam Louise afscheid van haar moeder en daarmee ook van haar dynastie. Elizabeth, geschokt en bedroefd toen ze deze brief vond, probeerde de zaak nog te redden door Louise op te sporen via de Staten-Generaal. In de Staten-Generaal werd verklaard dat een dienaar van Elizabeth "heeft medegedeeld dat de koningin van Bohemen met buitengewone droefheid en zeer verdrietig gevoel te horen heeft gekregen dat de prinses Louise, haar dochter, vanmorgen om zeven uur in het geheim is weggegaan, zonder medeweten van hare majesteit of van iemand van haar hofhouding, en dat zij in haar kamer een brief heeft achtergelaten gericht aan hare majesteit, waarin staat dat zij haar godsdienst heeft verlaten en de roomsen heeft omhelsd - biddend, om deze reden, dat alle denkbare middelen mogen worden aangewend om genoemde prinses te vinden, en haar terug te brengen naar hare majesteit."¹⁷⁷ Dit bleek echter tevergeefs, aangezien al snel het bericht kwam dat Louise zich bij haar broer Eduard had gevoegd in Frankrijk. Elizabeth deelde deze ontwikkeling met haar andere zoon, Rupert, in de volgende bewoordingen:

Je zus Louise is aangekomen in Chaillot. (...) Ze wordt verafschuwd door protestanten en pausen. Volgende week hoop ik Louise's gelijk te krijgen tegenover alle laster.¹⁷⁸

Dit gelijk kreeg Elizabeth niet, en enkele dagen later ontving Louise de officiële toestemming van de pauselijke nuntius in Parijs om over te gaan tot het katholicisme. Elizabeth had aanvankelijk verondersteld dat Louise deze toestemming niet zou krijgen, mede vanwege geruchten dat ze zwanger zou zijn, en tevens uit een onwettige relatie; Louise was immers niet getrouwd. Desalniettemin werd Louise door de paus toegelaten tot het katholieke geloof

this world, and one in which I should doubtless have found your majesty opposed to the guidings of Divine Providence in my behalf, I could not act otherwise, and all my duty consisted in advertising you of my resolution by the means which I now employ. I must tell you, then, madam, that the Christmas festivals being so near, I have been obliged to withdraw from your majesty, from fear of being desired to receive the sacrament against my conscience, since at length it has pleased God to discover to me the surest way of salvation, and to give me to know that the Catholic religion is that only way, out of which there can be no other."

¹⁷⁷ Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 392: "M. de Merode, president of the assembly, has related that the Queen of Bohemia having communicated to him with excessive grief, and most sensible feeling, that the Princess Louise her daughter went away at seven o'clock this morning secretly, and without any knowledge of her majesty, or of any of her court, having left in her room a letter addressed to her majesty, importing that she had forsaken her religion, and embraced the Romanist; —praying, for this reason, that all imaginable means may be employed to find the said princess, and restore her to her majesty."

¹⁷⁸ Geciteerd in: Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 394: "Your sister Louise has arrived at Chaillot. (...) She is detested by Protestants and popes. Next week I hope to have Louise's vindication against all slanders."

en ontving ze bovendien een financiële toelage van de Franse kroon.¹⁷⁹ Met deze keuze had Louise zich, net als haar broer Eduard, gedistantieerd van de dynastie.

Het einde van de strategieën van Elizabeth Stuart

Elizabeth Stuart heeft alle gebeurtenissen met betrekking tot haar kinderen meegemaakt vanuit Den Haag. Vanuit het hof aan de Kneuterdijk had ze haar allereerste brief gestuurd naar Engeland om financiële steun van haar vader te vragen, tot haar laatste brieven met betrekking tot haar dochter Louise. Gedurende deze periode had ze Bohemen verloren, de Opper-Palts verloren, diverse oorlogen doorgemaakt en haar echtgenoot, vader en broer verloren. In het besef van deze zware verliezen beëindigde ze alle correspondentie met diplomaten, adviseurs en generaals die haar ooit hadden gesteund of tegengewerkt.

Haar kinderen hadden allemaal Den Haag verlaten, sommigen op gehoorzame wijze door de gewenste posities in te nemen, anderen op een opstandige of nalatige wijze. Elizabeth beseft dat haar rol als hoofd van de dynastie langzaam maar zeker was uitgespeeld. Toen de Engelse burgeroorlog in 1660 tot een einde kwam met de dood van Cromwell, werd haar neef Karel II hersteld als koning van Engeland, en kreeg Elizabeth de kans om terug te keren naar het Engelse hof. Het Engelse parlement zond geld om een deel van haar nog openstaande schulden af te lossen. Zo schreef ze aan haar zoon Karel Lodewijk:

Ik geloof dat u verrast zult zijn als u hierdoor ontdekt dat ik naar Engeland ga. Ik ga volgende week donderdag, en de staten geven me schepen.¹⁸⁰

Vlak voor haar vertrek kwam haar dochter Sophia samen met haar echtgenoot Ernst August om afscheid te nemen. Ze stuurde ook nog een brief aan Rupert, waarin ze aangaf dat ze blij was nooit de moed te hebben opgegeven: "Ik dank God dat Hij mij moed heeft geschonken (...) ik hou altijd van je, mijn lieve Rupert."¹⁸¹ Na een ballingschap van 40 jaar verliet Elizabeth Den Haag op 26 mei 1661. Bij haar aankomst in Engeland werd ze meteen geconfronteerd met haar titel. In Den Haag had ze zichzelf de titel 'koningin van Bohemen' gegeven, die iedereen aan het hof accepteerde. In Engeland was dit echter niet zo vanzelfsprekend. Zo schreef een Engelse hoveling:

¹⁷⁹ Green, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia*, 394.

¹⁸⁰ Geciteerd in: Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 403: "I beleeeve you will be surprised to nde by this that I ame going for England. I goe from hence Thursday next, and the states give me ships."

¹⁸¹ Geciteerd in: Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 404: "I thanke God he has given me courage [...] I love you ever my deare Rupert."

De moeder van de keurvorst van de Palts en de tante van de koning, bekend als de koningin van Bohemen, is vanuit Nederland hier aangekomen. Ik heb haar niet gezien en zal dat ook niet doen totdat mij wordt verteld hoe ik met haar moet omgaan in de kwestie van de titel. Zij beweert dat van 'Majesteit'. Sommigen geven het haar misschien, maar Spanje behandelt haar alleen als een dochter van Engeland en noemt haar alleen maar 'Hoogheid'.¹⁸²

Ondanks haar betwistbare titel en een nog niet volledig afgeloste schuld keerde Elizabeth terug naar haar thuisland. Met de strijdbijl begraven overleed ze enkele maanden later in Londen op 65-jarige leeftijd.

¹⁸² Geciteerd in: Akkerman, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts*, 404: "The mother of the Elector Palatine and the king's aunt, known as the queen of Bohemia has arrived here from Holland. I have not seen her and shall not until the Senate directs me how to treat with her in the matter of title. She claims that of Majesty. Some may give it to her, but Spain only treats her as a daughter of England, merely calling her 'Highness'."

Conclusie

In de nasleep van de ballingschap van Elizabeth Stuart en haar familie, groeide zij uit tot spilfiguur in de strategieën ter restauratie van de machtspositie van de Palts-dynastie. Het correspondentienetwerk dat zij vanuit Den Haag onderhield, fungeerde als een krachtig instrument waarmee zij bondgenoten wierf, financiële steun vergaarde en discussies voerde over militaire operaties. Na het overlijden van haar echtgenoot, Frederik V van de Palts, in 1632, kwam de toekomst van de dynastie in handen van Elizabeth. Zij stond voor de uitdaging van het overnemen van het leiderschap en werd het familiehoofd, een positie die zij behield zelfs nadat haar oudste zoon, Karel Lodewijk, de volwassenheid bereikte. Gedurende vele jaren was Elizabeth het brein achter het beleid en de strategieën van de dynastie, en fungeerde als bewaarder van de dynastieke continuïteit.

Na het overlijden van haar echtgenoot zag Elizabeth zich genoodzaakt af te wijken van de hoofdzakelijk militaire strategieën die hij had gevolgd om dynastiek herstel te bewerkstelligen. Elizabeth heroriënteerde de strategieën door haar gezin te mobiliseren als een sociaal systeem om macht uit te breiden. Met negen volwassen kinderen trachtte zij hen in te zetten via militaire functies en huwelijken, een gebruikelijke praktijk binnen dynastieën om hun kracht te vergroten. Binnen dit kader werd aan de kinderen duidelijk gemaakt dat hun individuele belangen en aspiraties ondergeschikt waren aan het collectieve doel van de dynastie. In lijn met de tradities van monarchieën in vroegmodern Europa werden specifieke taken toegewezen aan familieleden, waarbij gehoorzaamheid aan het familiehoofd, in dit geval Elizabeth, van cruciaal belang was voor de stabiliteit van de dynastie. Deze organisatiestructuur benadrukt het belang van interne cohesie binnen aristocratische families in de zeventiende eeuw. Individuele keuzes hadden namelijk een aanzienlijke invloed op de dynastieke identiteit, en opstandige houdingen konden schade toebrengen aan de dynastie. Elizabeth verwachtte volledige onderwerping en toewijding van haar kinderen aan de collectieve doelen, waarbij het niet naleven van huwelijksverplichtingen, bekeringen of het afwijken van heersende gedragsnormen schadelijk werd geacht voor de reputatie van de dynastie, terwijl reputatie voor een groot deel de basis vormde van macht in de zeventiende eeuw.

Dit onderzoek onthult echter een complexe interne familiedynamiek, waar

conflicterende belangen van enkele kinderen Elizabeths streven naar dynastiek herstel bemoeilijkten. Sommige kinderen konden niet aan haar verwachtingen voldoen of distantieerden zich bewust van de dynastie, waarbij zij individualiteit boven het familiebelang plaatsten. Dit schaadde de reputatie van de familie en ondermijnde de dynastieke identiteit. Deze interne dynamiek binnen de Palts-dynastie onthult een delicaat evenwicht tussen individuele aspiraties en collectieve dynastieke doelen. Het fenomeen van conflicterende belangen onder sommige kinderen benadrukt de noodzaak van een diepgaand begrip van de psychosociale aspecten binnen dynastieën. Hiermee vormen interne spanning en rebellie een betogende verkenning van de kwetsbaarheid van dynastieën voor interne dissonanties.

Terwijl dit onderzoek specifiek de geschiedenis van de Palts-dynastie belicht, biedt het tevens inzicht in bredere patronen van interne dynamiek binnen dynastieën in vroegmodern Europa. Het benadrukt dat de veerkracht en stabiliteit van dergelijke dynastieën niet uitsluitend afhankelijk waren van externe factoren, zoals militaire successen, maar in gelijke mate werden beïnvloed door de interne samenhang van de familie-eenheid. Dynastieën in vroegmodern Europa werden niet alleen geconfronteerd met politieke en militaire uitdagingen, maar moesten ook de complexe webben van familiebanden navigeren om hun voortbestaan en status te waarborgen.

Bibliografie

Akkerman, Nadine, *Elizabeth Stuart, Queen of Hearts* (Oxford 2021).

Akkerman, Nadine (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia I* (Oxford 2011).

Akkerman, Nadine (red.), *The correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia II* (Oxford 2011).

Benger, Elizabeth, *Memoirs of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia, Daughter of King James the First* (Londen 1825).

Brink, Jan ten, *Monsieur De l'Espinay. Eene episode uit het leven van Elisabeth Stuart, Koningin van Bohemen, 1645-1646* (1899).

Broomhall, Susan en Gent, Jacqueline van, 'Converted Relationships: Re-negotiating Family Status after Religious Conversion in the Nassau Dynasty', *Journal of social history* 47 (2014) 647–672.

Bury, Blaze de, *Memoirs of the Princess Palatine, Princess of Bohemia* (1853).

Campbell Orr, Clarissa, *Queenship in Europe 1660-1815. The role of the consort* (Cambridge 2004).

Croxton, Derek en Parker, Geoffrey, 'A swift and sure peace: the Congress of Westphalia 1643–1648', Murray, Williamson en Lacey, Jim eds., *The Making of Peace* (Cambridge 2008) 70–99.

De Gédéon Tallemant des Réaux, *Les historiettes de Tallemant des Réaux II* (1835).

Dewald, Jonathan, *Status, Power, and Identity in Early Modern France: The Rohan Family, 1550-1715* (Pennsylvania 2015).

Deys, Henk, 'Frederik V van de Palts en zijn bezittingen in Rhenen', *Oud Rhenen: tijdschrift voor de historie van Rhenen* (1997) 59-87.

Earenflight, Theresa, 'Without the persona of the prince: Kings, queens and the idea of monarchy in late medieval Europe', *Gender & History*, 19 (1) (2007) 1-21.

Elliott, John, 'A question of reputation? Spanish foreign policy in the seventeenth century', *The journal of modern history* 55 (1983) 475-483.

Everett-Green, Mary Anne, *Elizabeth, Electress Palatine and Queen of Bohemia* (Londen 1909).

Faassen, Marijke van, 'Het dagboek. Een bron als alle andere?', *Theoretische Geschiedenis* 18 (1) (1991) 3-16.

Forester, H. (red.), *Memoirs of Sophia, Electress of Hanover (1630-1680)* (London 1888).

Geevers, Liesbeth, 'Building Dynasties, Shaping States: Dynasty and State Formation in Early Modern Europe', Geevers, Liesbeth en Gustafsson, Harald eds., *Dynasties and the state formation in Early Europe* (Amsterdam 2023) 7-24.

Geevers, Liesbeth en Mirella, Marini, 'Aristocracy, Dynasty and Identity in Early Modern Europe, 1520–1700', Ibidem eds., *Dynastic Identity in Early Modern Europe* (Londen 2015) 1–22.

Godfrey, Elizabeth, *A Sister of Prince Rupert: Elizabeth Princess Palatine And Abbess Of Herford* (1909).

Groenveld, Simon, *De winterkoning: balling aan het Haagse hof* (Den Haag 2003).

Harrison, Dick (Meesters, Ger, vertaler), *De Dertigjarige Oorlog: de allereerste wereldoorlog 1618-1648* (Utrecht 2018).

Helffferich, Tryntje, *The Thirty Years War, a documentary history* (Indianapolis 2009).

Herman, Arthur, 'The language of fidelity in early modern France', *The Journal of Modern History*, 67 (1) (1995) 1-24.

Keller, Katrin, 'Frauen und dynastische Herrschaft', Keller, Katrin, Braun, Bettina, en Schnettger, Matthias, *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit* (Vienna 2016).

Kenyon, John, *The Civil Wars of England* (Londen 1988).

Kozmanová, Irena en Steen, Jasper van der, 'Kind und Herrschaft', Ibidem eds., *Dynastischer Nachwuchs als Hoffnungsträger und Argument in der Frühen Neuzeit. Historische Kommission* (München 2023) 3-27.

Levy, Allison, *Widowhood and visual culture in early modern Europe* (Oxford 2003).

Møller, Jørgen, Sundell, Anders en Kokkonen, Andrej, *The Politics of Succession: Forging Stable Monarchies in Europe, AD 1000-1800* (Oxford 2022).

Nellen, Henk, 'Over doornen en distels: het gebruik van brieven als een bron voor historisch onderzoek naar aanleiding van de biografie over Hugo Grotius', *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 124 (2008) 187–200.

Nexon, Daniel, *The struggle for power in early modern Europe* (Princeton 2009).

Ohlmeyer, Jane, 'Aristocratic Identity Formation in Seventeenth-Century Ireland', GeEVERS, Liesbeth en Mirella, Marini, eds., *Dynastic Identity in Early Modern Europe* (Londen 2015) 25-41.

Peacock, John, 'The politics of portraiture', Sharpe, Kevin en Lake, Peter eds., *Culture and Politics in Early Stuart England* (London, 1994) 199-228.

Roy, Ian, 'Maurice, prince palatine of the Rhine (1621–1652), royalist army officer and naval officer', *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford 2004).

Sharma, Vivek, *The impact of institutions on conflict and cooperation in early modern Europe* (New York 2005).

Steen, Jasper van der, 'Dynastic scenario thinking in the Holy Roman Empire', *Past & Present, Volume 256* (2022) 87-128.

Warburton, Eliot, *Memoirs of Prince Rupert and the Cavaliers; including their Private Correspondence* (1849).

Weber, Wolfgang, 'Dynastiesicherung und Staatsbildung. Die Entfaltung des frühmodernen Fürstenstaats', Ibidem eds., *Der Fürst. Ideen und Wirklichkeiten in der europäischen Geschichte* (Keulen 1998) 91-128.

Whaley, Joachim, *Germany and the Holy Roman Empire: From Maximilian I to the peace of Westphalia, 1493-1648 1* (Oxford 2011).